

Η Χαρτογράφηση της Μάνης από τη Γαλλική Αποστολή στο Μοριά (1829-1832)¹

Γιάννης Σαΐτας

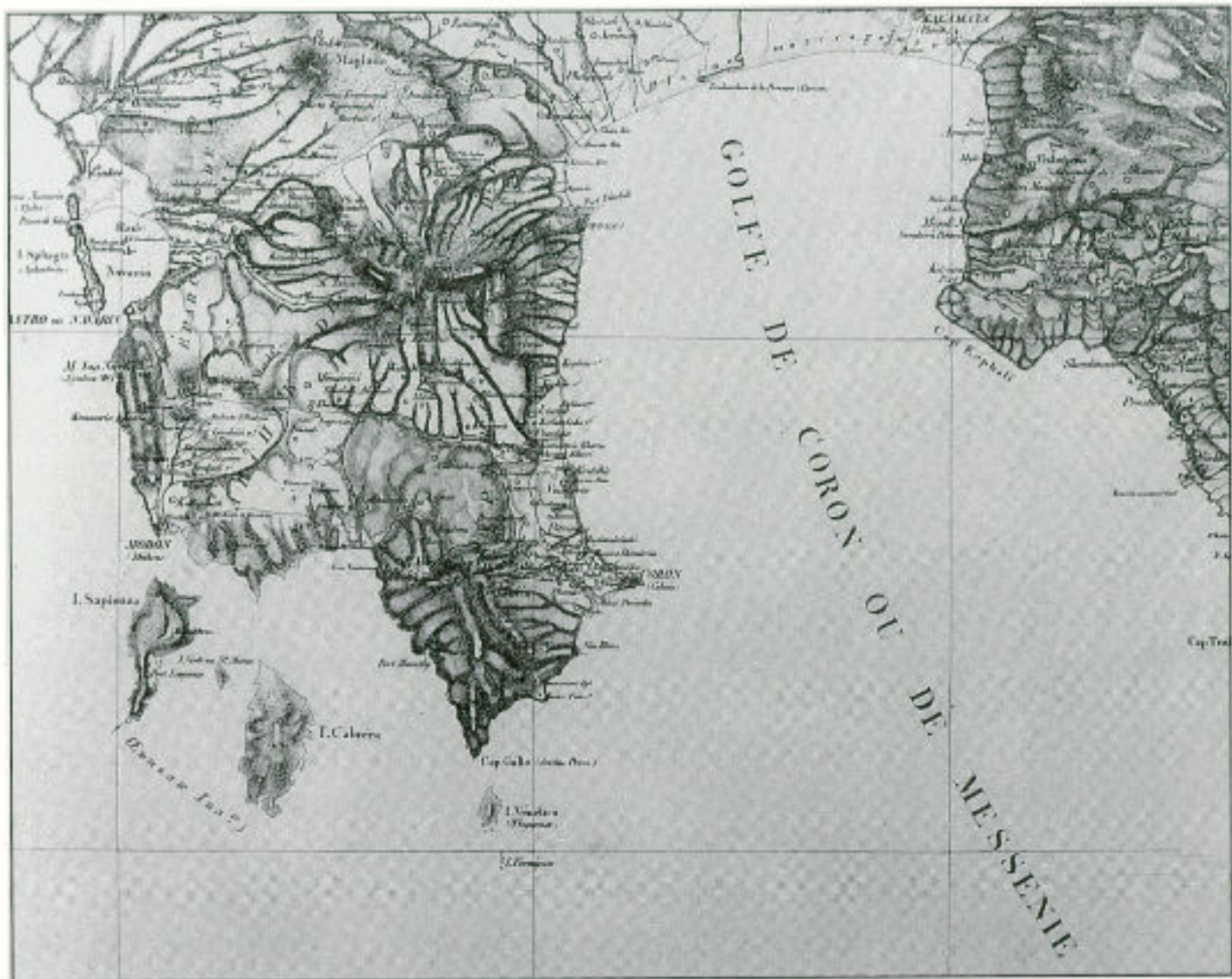
ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΗΘΕΙΣ ΕΓΧΩΡΙΕΣ ΠΗΓΕΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΙΜΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΗ ΜΑΝΗ ΠΑΡΕΧΟΥΝ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ, ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ ΠΟΥ ΤΑΞΙΔΕΨΑΝ ΚΑΙ ΕΔΡΑΣΑΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ².

Ειδικότερα, όσον αφορά στις χαρτογραφικές πηγές, μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα, οι χάρτες που επεξεργάζονταν και εξέδιδαν τα ευρωπαϊκά χαρτογραφικά εργαστήρια, βασίζονταν είτε αποκλειστικά στους αρχαίους χάρτες και τη μακρόθεν λόγια επίλυση των γεωγραφικών και τοπογραφικών ζητημάτων είτε στο συνδυασμό της λόγιας κριτικής εργασίας με τα επιτόπια οδοιπορικά. Από τα μέσα του 18ου αιώνα η χαρτογραφική μεταρρύθμιση που εφαρμόστηκε στην Ευρώπη βασίστηκε στις επιτόπιες μαθηματικές τοπογραφικές και χωρομετρικές εργασίες. Οι μέθοδοι αυτές μπόρεσαν να εφαρμοστούν σε μεγάλη κλίμακα και συστηματικά στην Ελλάδα από το 1829, με το έργο των Γάλλων στο Μοριά και στη συνέχεια στις υπόλοιπες περιοχές του νεότευκτου κράτους. Μέχρι τότε, μόνον ο παράλιος και ο νησιωτικός χώρος είχαν τύχει χαρτογραφήσεων με σχετική ακρίβεια³.

Η γαλλική αυτή τεκμηρίωση αποτέλεσε βασική τομή για τη γνώση του Ελληνικού χώρου και ξεπέρασε όλες τις προηγούμενες αποσπασματικές προσπάθειες των Γάλλων και των Άγγλων, που είχαν ενταθεί στη διάρκεια των δύο προηγούμενων δεκαετιών για τη χαρτογράφηση της περιοχής [γαλλικοί χάρτες Gautier (1818-19) και Lapie (1826), αγγλικές μετρήσεις Smyth (1825) για τα δυτικά παράλια κ.λπ.]⁴.

Η άρτια χαρτογράφηση της Ελλάδας και ιδιαίτερα η πρώτη φάση, του Μοριά, συνδέθηκε άμεσα με τη στρατιωτική και πολιτική ιστορία του νεοσύστατου κράτους. Οι τρεις “εργοδότες” του χάρτη, με τις σχετικές αντιφάσεις τους, ήταν:

α. το Γαλλικό Υπουργείο Στρατιωτικών, το οποίο από τον Αύγουστο 1828, είχε στείλει στο Μοριά εκστρατευτικό σώμα 15.000 ανδρών υπό τον Μαιζόν για επίτευξη ανακωχής μεταξύ εμπολέμων Τούρκων και Ελλήνων και για την εκκένωση της χερσονήσου από τον αιγυπτιακό

5. Το φύλλο του χάρτη κλ.1:200.000 με τμήμα της Μεσσηνιακής Μάνης και τη Χερσόνησο του Ακρίτα (τελικό φύλλο Γ)

στρατό του Ιμπραήμ, πράγμα που πέτυχε μέχρι τις 30 Οκτωβρίου 1828,

β. Το Νεοελληνικό κράτος (δια του Κυβερνήτη Καποδίστρια), ο οποίος τέσσερις μήνες πριν έρθει το Γαλλικό Εκστρατευτικό Σώμα είχε αναθέσει στον έμπειρο χαρτογράφο, λοχαγό Πεϋτιέ, τη χαρτογράφηση του νέου κράτους και

γ. Η Γαλλική Επιστημονική Αποστολή, η οποία συγκροτήθηκε το Νοέμβριο 1829 μετά από πρόταση των τριών Ακαδημιών της Γαλλίας και εργάστηκε στην Ελλάδα από το Μάρτιο ως το Νοέμβριο του 1829⁵.

Για τη χαρτογράφηση του Μοριά και της Ελλάδας, εργάστηκαν συνολικά 28 μηχανικοί-γεωγράφοι. Με τον τοπογραφικό λόχο του Γαλλικού Εκστρατευτικού Σώματος συνεργάστηκαν τα στελέχη της Επιστημονικής Αποστολής λοχαγοί Peytier και Servier, ο υπολοχαγός Puillon Boblaye και ο ίδιος ο συνταγματάρχης Bory de Saint Vincent⁶ (εικ. 1, 2, 3, 4). Οι εργασίες για τη σύνταξη του χάρτη άρχισαν τον Απρίλιο του 1829.

Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

6. Το φύλλο του χάρτη κλ. 1:200.000 με τη Λακωνική Μάνη (τελικό φύλλο Γ)

Μέχρι τον Ιανουάριο 1831 είχε περατωθεί ο τριγωνισμός με προσδιορισμό γεωδαιτικού κανάβου με περισσότερα από 1000 γεωδαιτικά σημεία. Μέχρι τον Απρίλιο 1831 είχαν εκτελεστεί και τα 5/6 της τοπογραφικής αποτύπωσης. Οι λοιπές τοπογραφικές και στατιστικές εργασίες συνεχίστηκαν μέχρι το Μάιο ή Αύγουστο του 1832.

Για τα έξι φύλλα του χάρτη σε κλίμακα 1:200.000, που τυπώθηκε τόσο αυτόνομα (1832), όσο και μαζί με τον Άτλαντα (1831-1835), είχαν συνταχθεί με επιτόπιες εργασίες χειρόγραφα προπαρασκευαστικά φύλλα χαρτογραφικών αποτυπώσεων σε κλίμακα 1:50.000, όπου απεικονίζεται τόσο η φυσική διαμόρφωση (με τα ορθά ύψη των βουνών, την υδρογραφία, τις ενδεικτικές ισοϋψείς καμπύλες), όσο και ο ανθρωπογενής χώρος⁷.

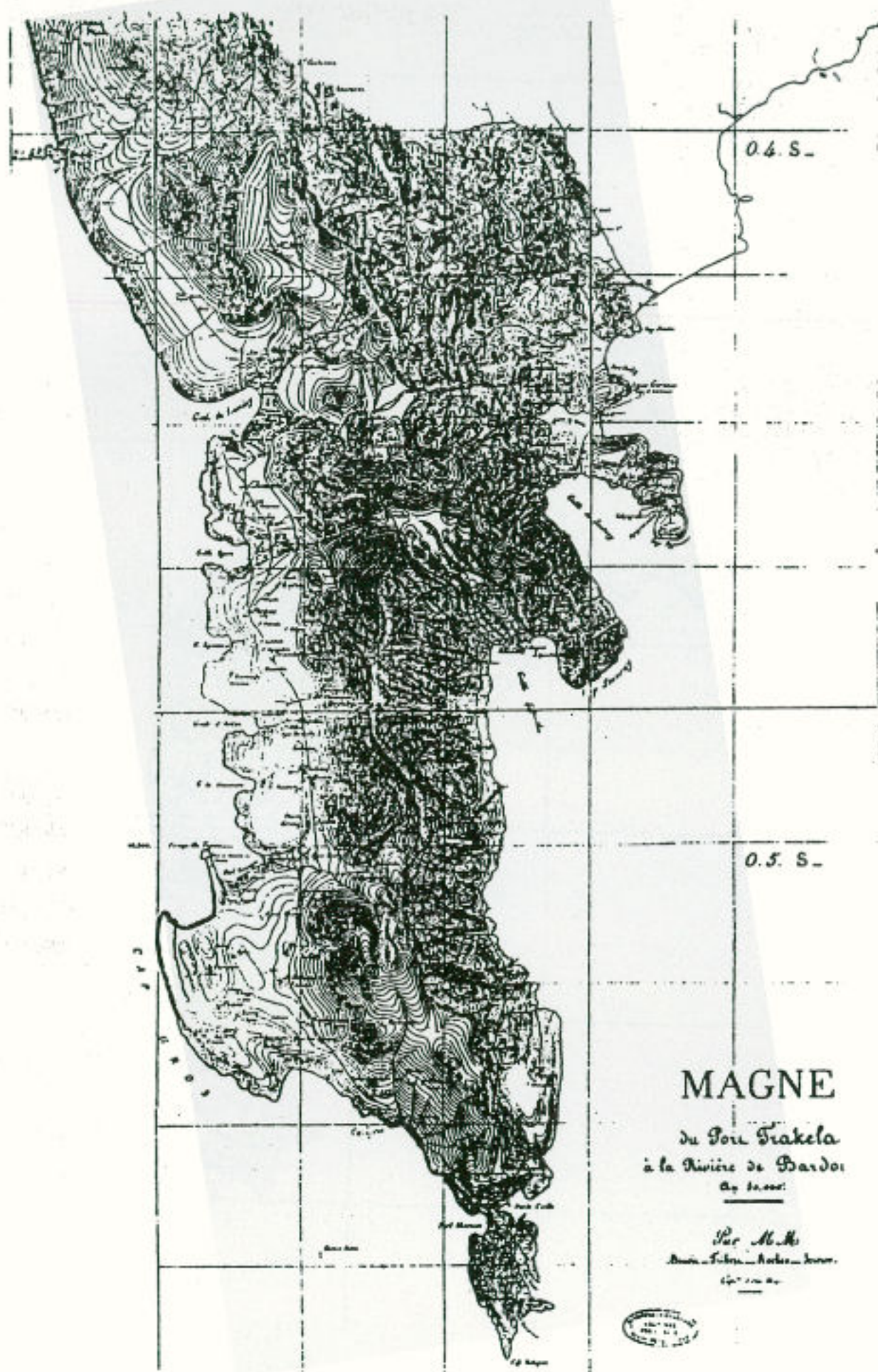
Για τη σύνταξη του τμήματος του τυπωμένου χάρτη, που περιλαμβάνει τη Μάνη σε δύο από τα έξι φύλλα σε κλ. 1:200.000 (εικ. 5-6), χρησιμοποιήθηκαν οκτώ χειρόγραφα φύλλα χαρτών σε κλ. 1:50.000 (εικ. 10) και ένα ακόμη φύλλο σε κλ. 1:200.000, τα οποία βρίσκονται στο Αρχείο Χαρτών του Αρχείου Πολέμου στο Υπουργείο Στρατιωτικών στο Παρίσι, αλλά αντίγραφά τους διαθέτει και το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο των Αθηνών⁸.

Τέσσερα από τα φύλλα σε κλ. 1:50.000 αναφέρονται στη Νότια (Μέσα) Μάνη και έχουν συνταχθεί από τους λοχαγούς Benoit, Tribert, Rocher και Servier (εικ. 7). Δύο φύλλα σε κλ. 1:50.000 αναφέρονται στη Β.Δ. (Εξω ή Μεσσηνιακή) Μάνη και έχουν συνταχθεί το Μάρτιο και Απρίλιο 1830, από τους Escanyé και Detroyat (εικ. 8). Δύο ακόμη φύλλα σε κλ. 1:50.000 αναφέρονται στη Β.Α. Μάνη (Μαραθονήσι, καθώς και Μπαρδουνοχώρια, Λυκοβουνό, Έλος) και έχουν συνταχθεί το 1832, από τον υπολοχαγό Gineste de Lissertel (εικ. 9).

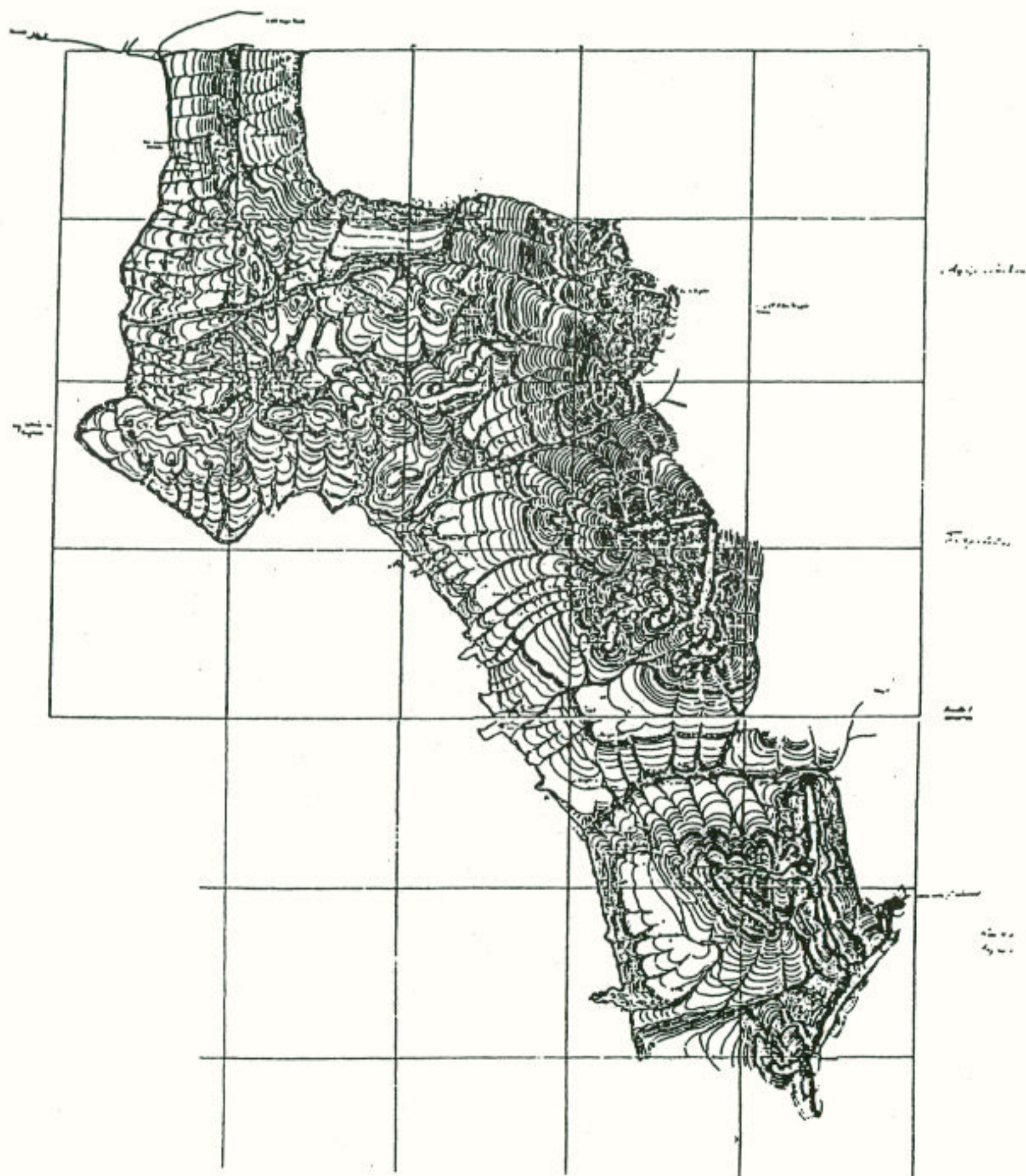
Μάνη: Θεματικοί χάρτες

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε μια σειρά συνοπτικά σχολιασμένων θεματικών χαρτών, που έχουν συνταχθεί με βάση τα στοιχεία που περιέχουν αφένος οι προπαρασκευαστικοί χειρόγραφοι χάρτες σε κλ. 1:50.000 (8 φύλλα Β, 1830-1832) και αφετέρου ο τυπωμένος χάρτης σε κλ. 1:200.000 (2 φύλλα Γ, 1832). Τα στοιχεία αυτά παραβάλλονται, επίσης, με τους δύο στατιστικούς πίνακες του 1829 για τη Μάνη (Επαρχία Δυτικής Σπάρτης και Επαρχία Ανατολικής Σπάρτης), που περιλαμβάνονται στο 2ο τόμο του Τμήματος των Φυσικών Επιστημών, *Γεωγραφία και Γεωλογία*, Παρί-

Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

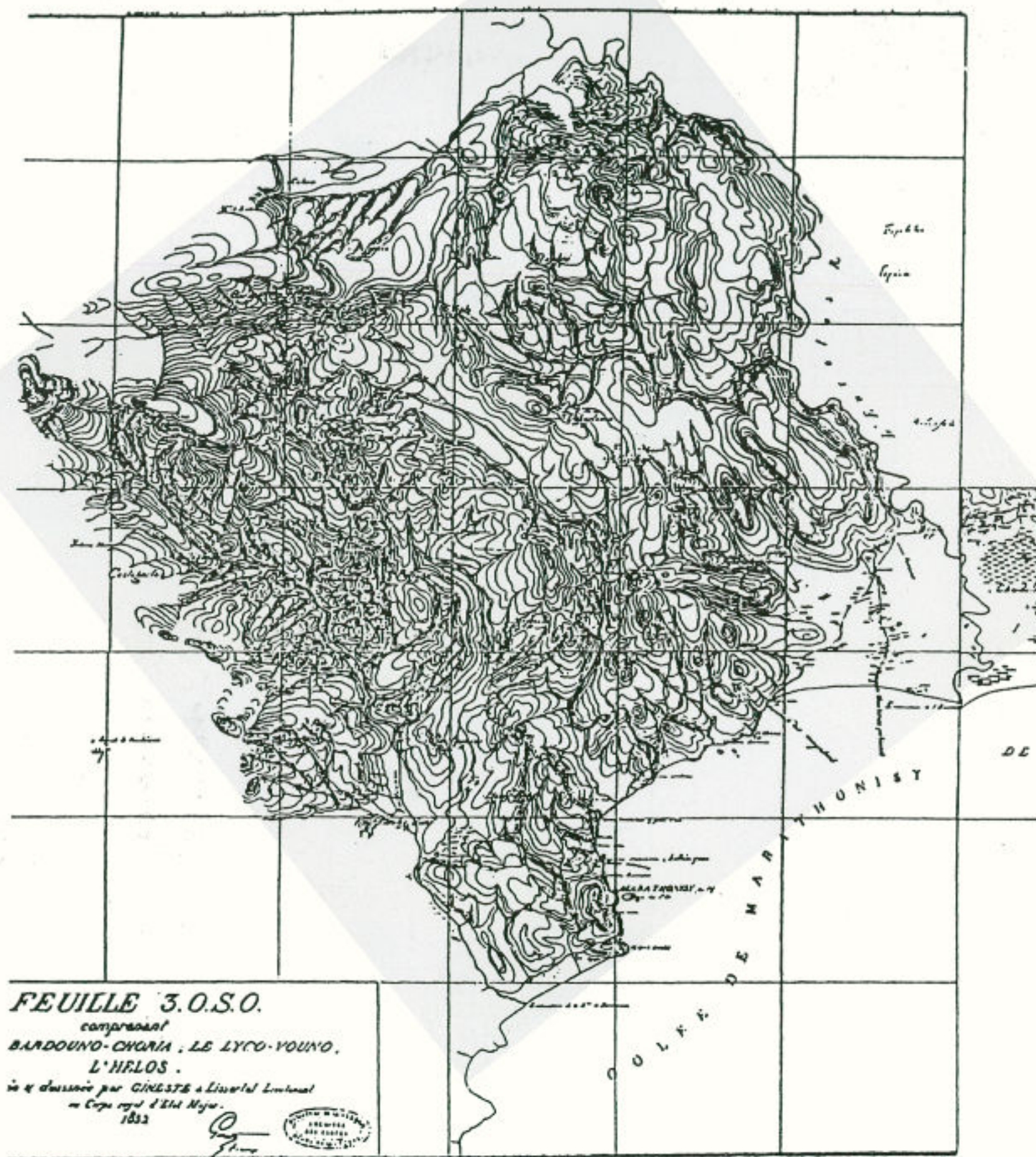

7. Σύνθεση των 4 φύλλων σε κλ. 1: 50.000 (προπαρασκευαστικά φύλλα Β) που περιλαμβάνουν τη Νότια Μάνη (Benoit, Tribert, Rocher, Servier)

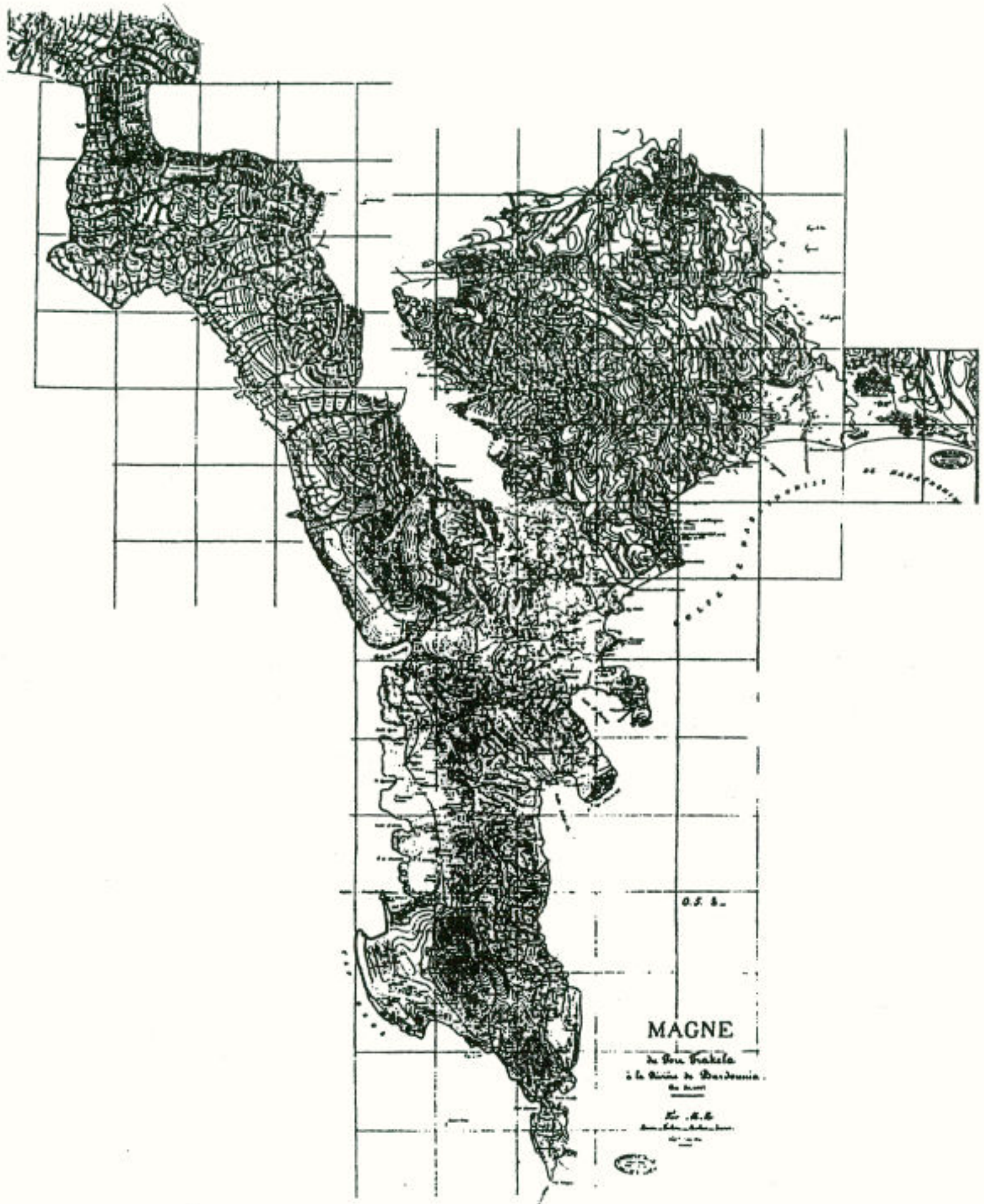

8. Σύνθεση των 2 φύλλων σε κλ. 1: 50.000 (προπαρασκευαστικά φύλλα Β)
που περιλαμβάνουν τη Βορειοδυτική (Έξω) ή Μεσσηνιακή Μάνη
(Escanyé και Detroyat, 1830)

Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

9. Σύνθεση των 2 φύλλων σε κλ. 1: 50.000 (προπαρασκευαστικά φύλλα Β) που περιλαμβάνουν τις περιοχές Μαραθονήσι και Μπαρδουνοχώρια (Gineste de Lissertel, 1832)

10. Σύνθεση των 8 φύλλων σε κλ. 1: 50.000 (προπαρασκευαστικά φύλλα Β) που περιλαμβάνουν όλη τη χερσόνησο της Μάνης (1830-1832)

σι 1834, σελ. 89-92 (2 πίνακες Α, 1829). Οι θεματικοί χάρτες παρουσιάζουν τις οικήσεις, τις οχυρές εγκαταστάσεις, τα θρησκευτικά-εκκλησιαστικά κτίρια, τα ύδατα και τους νερόμυλους, τις αρχαιότητες και τα δίκτυα δρόμων-επικοινωνιών, που περιλαμβάνονται αφενός στη χερσόνησο της Μάνης και σε τμήμα των Μπαρδουνοχωριών αφ' ετέρου. Στους θεματικούς χάρτες που ακολουθούν (εικ. 11-18), με τρίγωνο σημειώνονται οι θέσεις όπου υπερέχουν τα φύλλα Β, ενώ με κύκλο σημειώνονται οι θέσεις όπου υπερέχουν τα φύλλα Γ.

α. Οικήσεις (εικ. 11)

Στα όρια της Μάνης χαρτογραφούνται στα προπαρασκευαστικά φύλλα Β (1:50.000) 199 οικήσεις και 27 μεμονωμένα σπίτια· στα φύλλα Γ (1:200.000) 195 οικήσεις και 12 μεμονωμένα σπίτια (δηλαδή 4 οικήσεις και 15 μεμονωμένα σπίτια λιγότερα). Ειδικότερα, στα φύλλα Γ (1:200.000) για τη Μάνη εμφανίζονται: 1 πόλη, (το Μαραθονήσι), 5 κωμοπόλεις (Ανδρούβιστα, Τσίμοβα, Πύργος, Σκουτάρι, Λάγεια), 103 χωριά και 86 μικροσυνοικισμοί (hameaux).

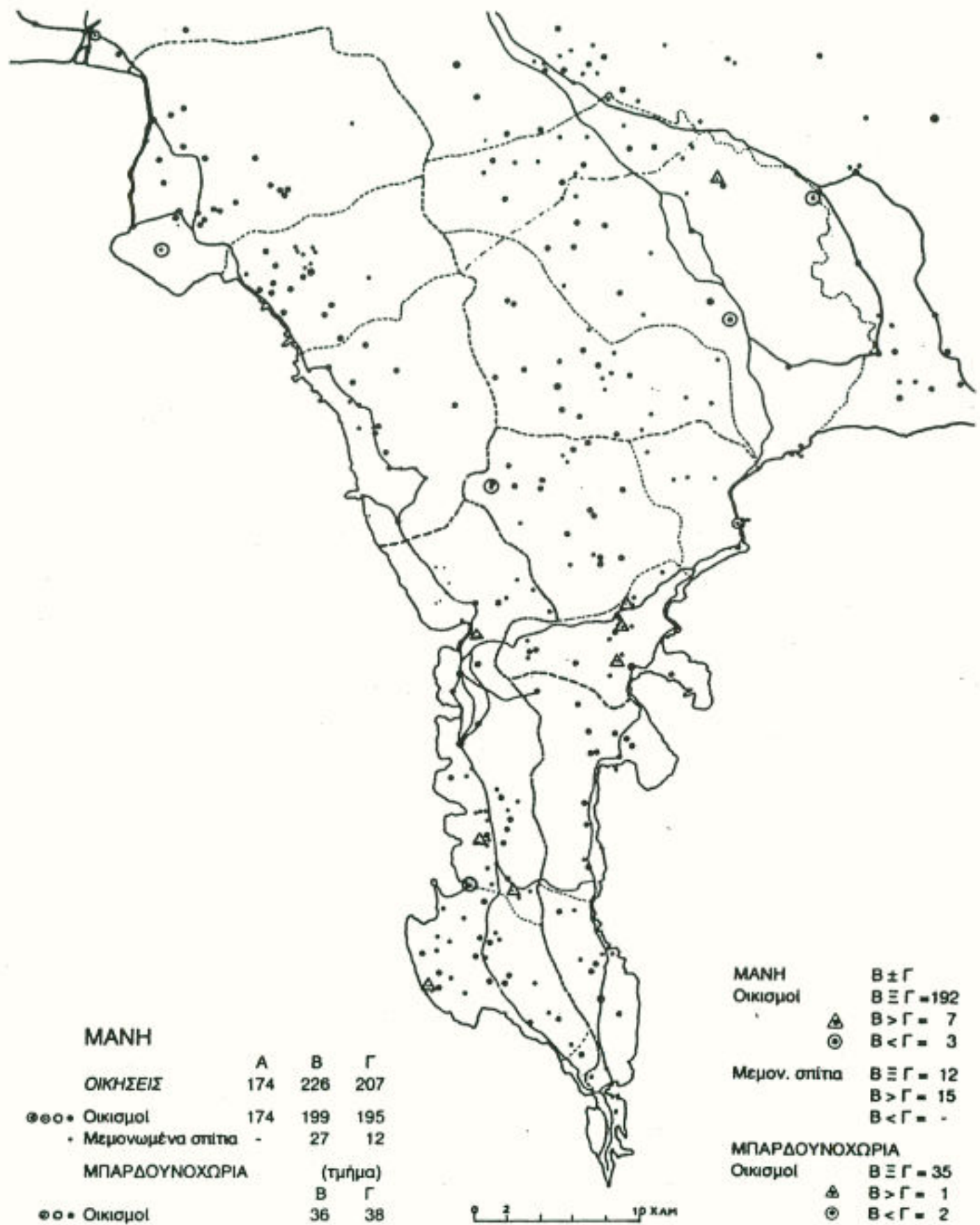
Τα Μπαρδουνοχώρια εμφανίζονται στα φύλλα Β με 36 και στα φύλλα Γ με 38 οικισμούς.

Οι πιο αναλυτικές στατιστικές στα τέλη του 19ου αιώνα, που καταγράφουν τη φάση της μεγαλύτερης πληθυσμιακής ανάπτυξης της Μάνης, περιέχουν 250 οικήσεις⁹. Αρκετές από αυτές έχουν ως πυρήνα έναν μεμονωμένο επώνυμο πύργο της καταγραφής του 1829 (όπως: πύργος Γλέζος, Κοτσιφά, Καραβάς, Έλια, Νέασσα, Γερολιμένας, Μαρμάρι, Χάρακες κ.λπ.).

Οι στατιστικοί πίνακες (πιν. Α) που συνέταξαν οι υπηρεσίες του Καποδίστρια και η Γαλλική Αποστολή και δίνουν τον πληθυσμό (αριθμό οικογενειών ανά οικισμό) σημειώνουν 174 οικισμούς με συνολικό πληθυσμό 6.113 οικογ. ή 29.336 κατ.: περιέχουν, δηλαδή, τουλάχιστον 21 κατοικημένες θέσεις λιγότερες από όσες χαρτογραφούνται στα τυπωμένα φύλλα Γ και 25 λιγότερες από όσες χαρτογραφούνται στα προπαρασκευαστικά φύλλα Β. Με την ανάγνωση των χαρτών κερδίζουμε, επομένως, άλλες 25 θέσεις κατοικημένες πριν από το 1830¹⁰.

β. Οχυρές εγκαταστάσεις (εικ. 12)

Τα φύλλα των χαρτών Β και Γ αναδεικνύουν την πυκνότητα των πύργων που υπήρχαν έξω από τους οικισμούς και αποτελούσαν χαρακτηριστικά

11. Σύγκριση των οικήσεων που περιλαμβάνονται στα 8 φύλλα Β (1:50.000) και στα 2 φύλλα Γ (1:200.000) για τη Μάνη και τα Μπαρδουνοχώρια

τοπόσημα. Στα προπαρασκευαστικά φύλλα Β (1:50.000) χαρτογραφούνται 31 επώνυμοι και 49 ανώνυμοι πύργοι (σύνολο 80), ενώ στα τελικά φύλλα Γ (1:200.000) εμφανίζονται 17 πύργοι λιγότεροι. Επιπλέον χαρτογραφούνται 9 κάστρα και 3 άλλα οχυρά (παλαιόκαστρα μεσαιωνικά).

Στα Μπαρδουνοχώρια εμφανίζονται 1-2 κάστρα και 4-5 πύργοι (προεπαναστατικά υπήρχαν 48-80 πύργοι).

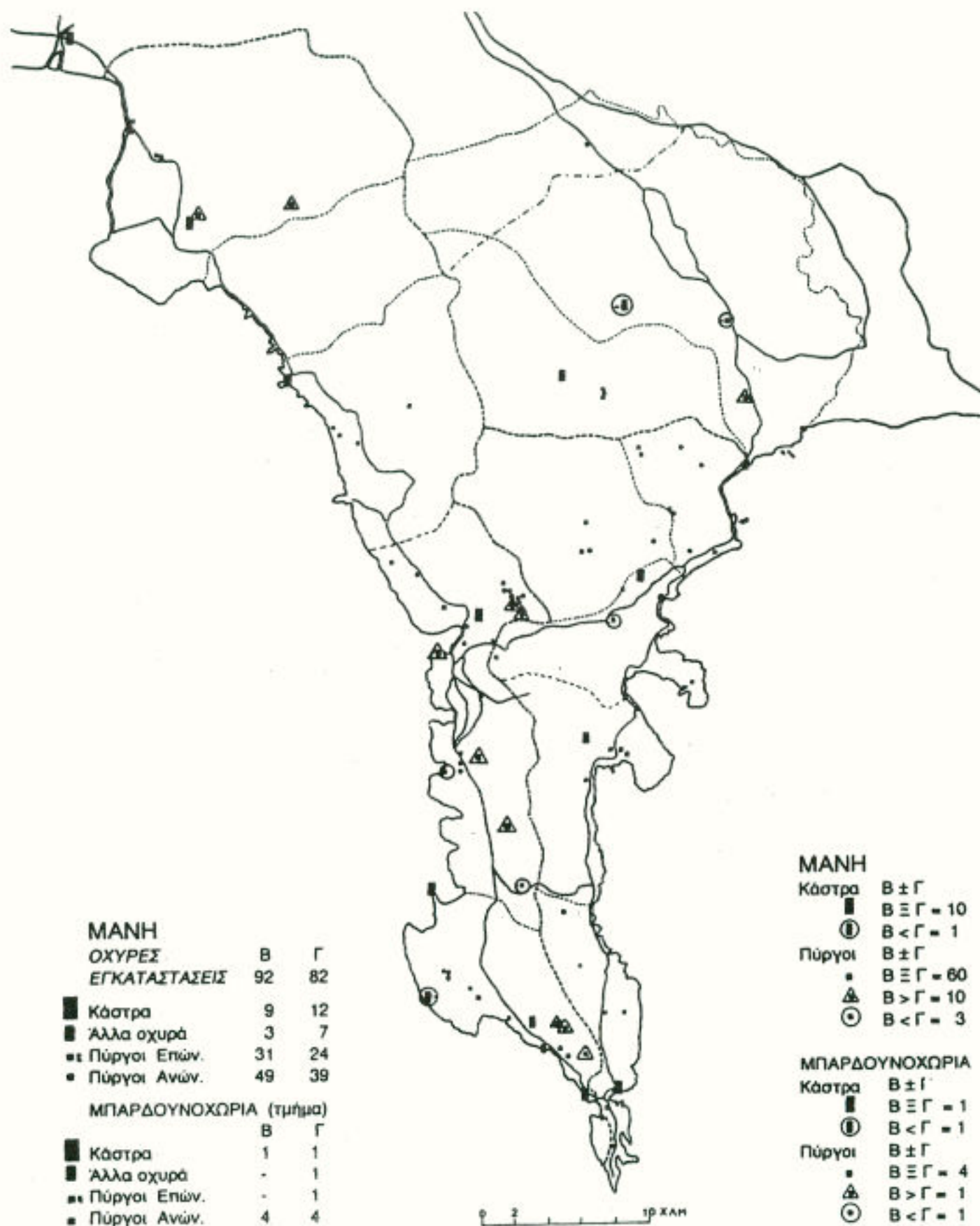
Στα φύλλα χαρτών για τη Μάνη εμφανίζονται πύργοι που δεσπόζουν ως μεμονωμένα τοπόσημα σε στρατηγικές θέσεις της υπαίθρου, όπως: πύργος Μερτάρι, πύργος Μαυρίκου (1814) στη Μάλτα της Ζαρνάτας, πύργος Τζανετάκη στην Κρανάη Γυθείου, πύργος Αντωνιάνων Γρηγοριάνων στη Σελίνιτσα κ.λπ. Ο γκρεμισμένος σήμερα πύργος Θεοδωρόμπεη στο Μαυροβούνι και το ερειπωμένο σήμερα οχυρό Τζανέτμπεη στο κέντρο του οικισμού Μαυροβούνι δεν απεικονίζονται ως εντός οικισμού. Το ίδιο ισχύει και για πολλούς από τους 800 πύργους της Μάνης που παραδίδονται στα κείμενα του Maurer το 1834. Στους χάρτες της Γαλλικής Αποστολής εμφανίζονται τα τειχισμένα συγκροτήματα των καπετάνιων στην ύπαιθρο, όπως των Καπετανάκηδων κοντά στην Τρικότσοβα της Ζαρνάτας κ.λπ. Και βέβαια τα μεγάλα (εθνικά) κάστρα, όπως της Κελέφα, αλλά και μικρότερα μεσαιωνικά κάστρα (όπως: Σπιτακούλες, Καστρί κ.λπ.)¹¹.

γ. Θρησκευτικά-εκκλησιαστικά κτίρια (εικ. 13)

Στα προπαρασκευαστικά φύλλα Β (1:50.000) χαρτογραφούνται 88 εκκλησίες, από τις οποίες 11 επώνυμες, ενώ στα τελικά φύλλα Γ (1:200.000) 6 εκκλησίες λιγότερες.

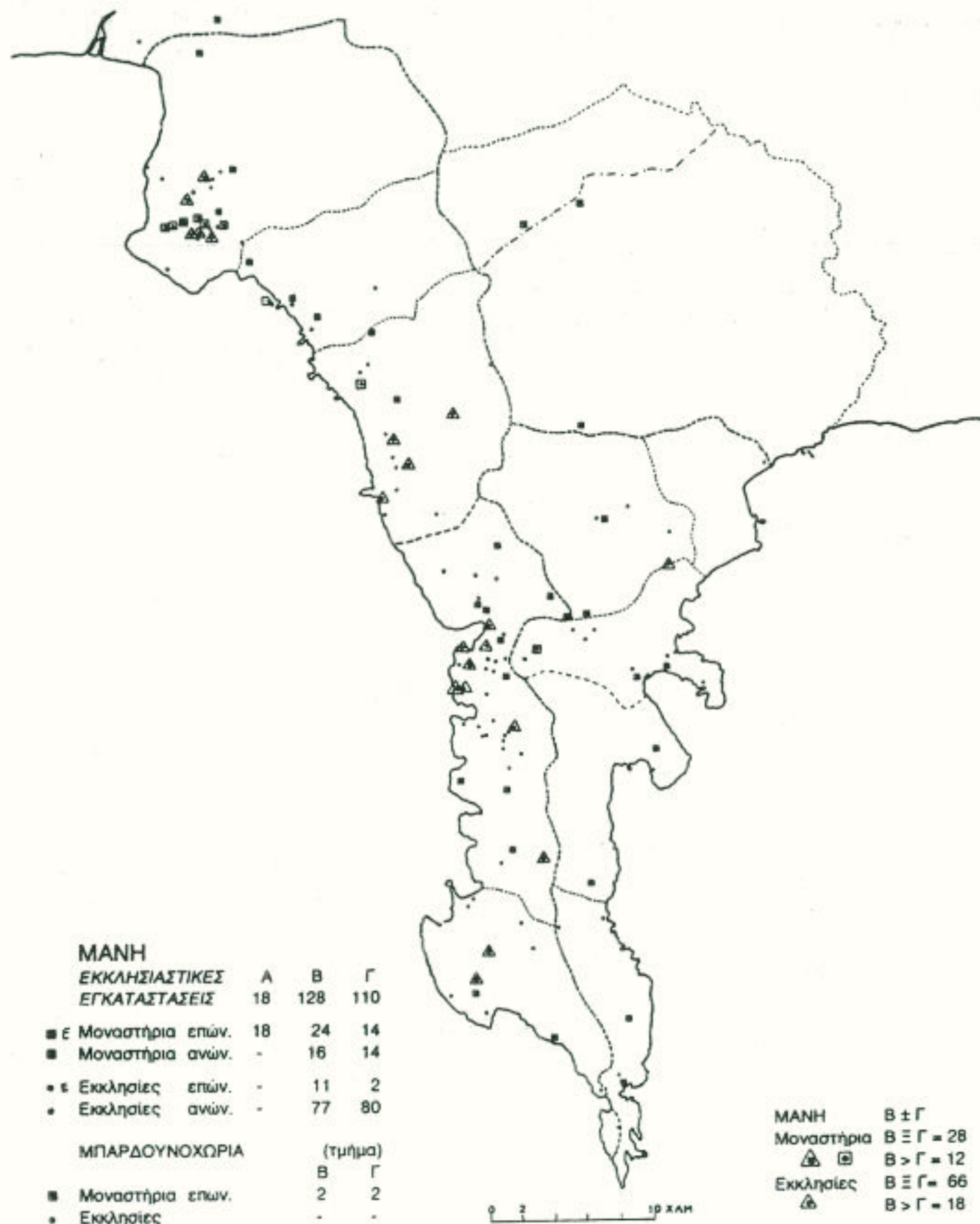
Επίσης, στα φύλλα Β περιλαμβάνονται 40 μοναστήρια, από τα οποία τα 24 επώνυμα και στα φύλλα Γ 12 μοναστήρια λιγότερα. Στα Μπαρδουνοχώρια χαρτογραφούνται 2 μοναστήρια (Ροϊτσας και Ζερμπίτσας) αλλά καμία εκκλησία.

Οι χαρτογραφούμενοι βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί ναοί και ξωκλήσια είτε είναι τοπόσημα της υπαίθρου, όπως πχ. η Βλαχέρνα του Νικλιάνικου (12ου αι.), η Αγία Βαρβάρα της Ερήμου (12ου αι.) κ.λπ., είτε έχουν ενταχθεί σε μεταγενέστερη εποχή στο νεότερο ιστό οικισμών, όπως η Παναγία στην Παλαιόπολη του Γυθείου. Σε σχέδιο του Ph. Lebas (1843)¹² απεικονίζεται στη γεωργική τότε περιοχή της Παλαιόπολης Γυθείου (Μαραθονησιού) η εκκλησία της Παναγίας, η οποία αργότερα περιλήφθηκε στο χώρο επέκτασης του οικισμού, σύμφωνα με το Ιπποδάμειο σχέδιο του 1861¹³.

12. Σύγκριση των οχυρών εγκαταστάσεων που περιλαμβάνονται στα 8 φύλλα Β (1:50.000) και στα 2 φύλλα Γ (1:200.000) για τη Μάνη και τα Μπαρδουνοχώρια

Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

13. Σύγκριση των εκκλησιαστικών εγκαταστάσεων της Μάνης και των Μπαρδουνωχωρίων που περιλαμβάνονται στα 8 φύλλα Β (1:50.000) και στα δύο φύλλα Γ (1:200.000)

Τα 40 μοναστήρια που απεικονίζονται στους χάρτες των Γάλλων είναι τα μισά από τα 80 που γνωρίζουμε ότι υπήρχαν το 1834 στις 7 επισκοπές της Μάνης (64 στην επαρχία Οιτύλου και 16 στην επαρχία Γυθείου)¹⁴.

Οι στατιστικοί πίνακες (πίν. Α) περιλαμβάνουν 18 κατοικημένα μοναστήρια στις δύο επαρχίες της Μάνης.

δ. Ύδατα και νερόμυλοι (εικ. 14)

Εκτός από τη φυσική ροή των ποταμών και χειμάρρων, που παρουσιάζονται με μεγάλη προσοχή, γιατί αποδίδουν καλά το ανάγλυφο του εδάφους, περιέχονται στα προπαρασκευαστικά φύλλα Β (1:50.000) 10 θέσεις με πηγές, κρήνες, πηγάδια και στέρνες, ενώ στα τελικά φύλλα Γ (1:200.000) 3 θέσεις λιγότερες.

Επίσης στα φύλλα Β περιέχονται 14 νερόμυλοι έναντι 12 στα φύλλα Γ. Οι περισσότεροι βρίσκονται στη ΒΑ Μάνη.

Στα Μπαρδουνοχώρια εικονίζονται 5 νερόμυλοι στα φύλλα Β και 2 στα φύλλα Γ.

Ένας νερόμυλος με κατακόρυφη φτερωτή περιλαμβάνεται στην απεικόνιση του Μαραθονησιού από τον S. Baccüet¹⁵. Στην ίδια θέση σώζονται σήμερα τα ερείπια νερόμυλου που λειτουργούσε μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες.

ε. Αρχαιότητες (εικ. 15)

Χαρτογραφούνται οι θέσεις των κυριότερων εντοπισμένων αρχαιοτήτων και ειδικότερα οι ακροπόλεις (ή παλαιόκαστρα) της αρχαίας Ελληνικής ή Ρωμαϊκής εποχής καθώς και άλλα ερείπια, όπως ναοί, λουτρά κ.λπ., αλλά και αρχαία λατομεία.

Συνολικά περιέχονται 17 θέσεις στα φύλλα Β (1:50.000) και στα φύλλα Γ (1:200.000).

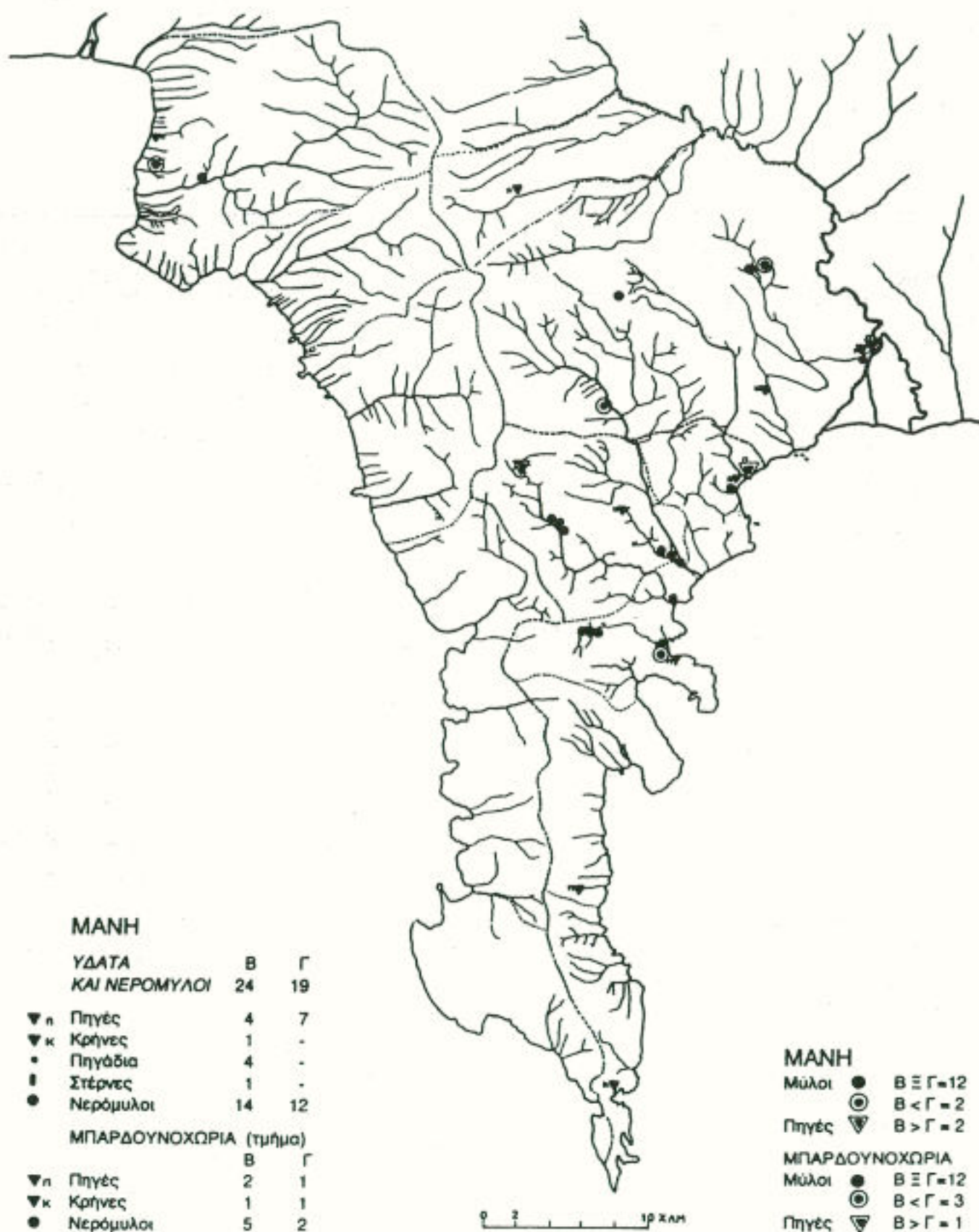
Στα Μπαρδουνοχώρια περιέχονται 5 θέσεις στα φύλλα Β και 4 θέσεις στα φύλλα Γ.

στ. Δίκτυα-Επικοινωνίες (εικ. 11,12)

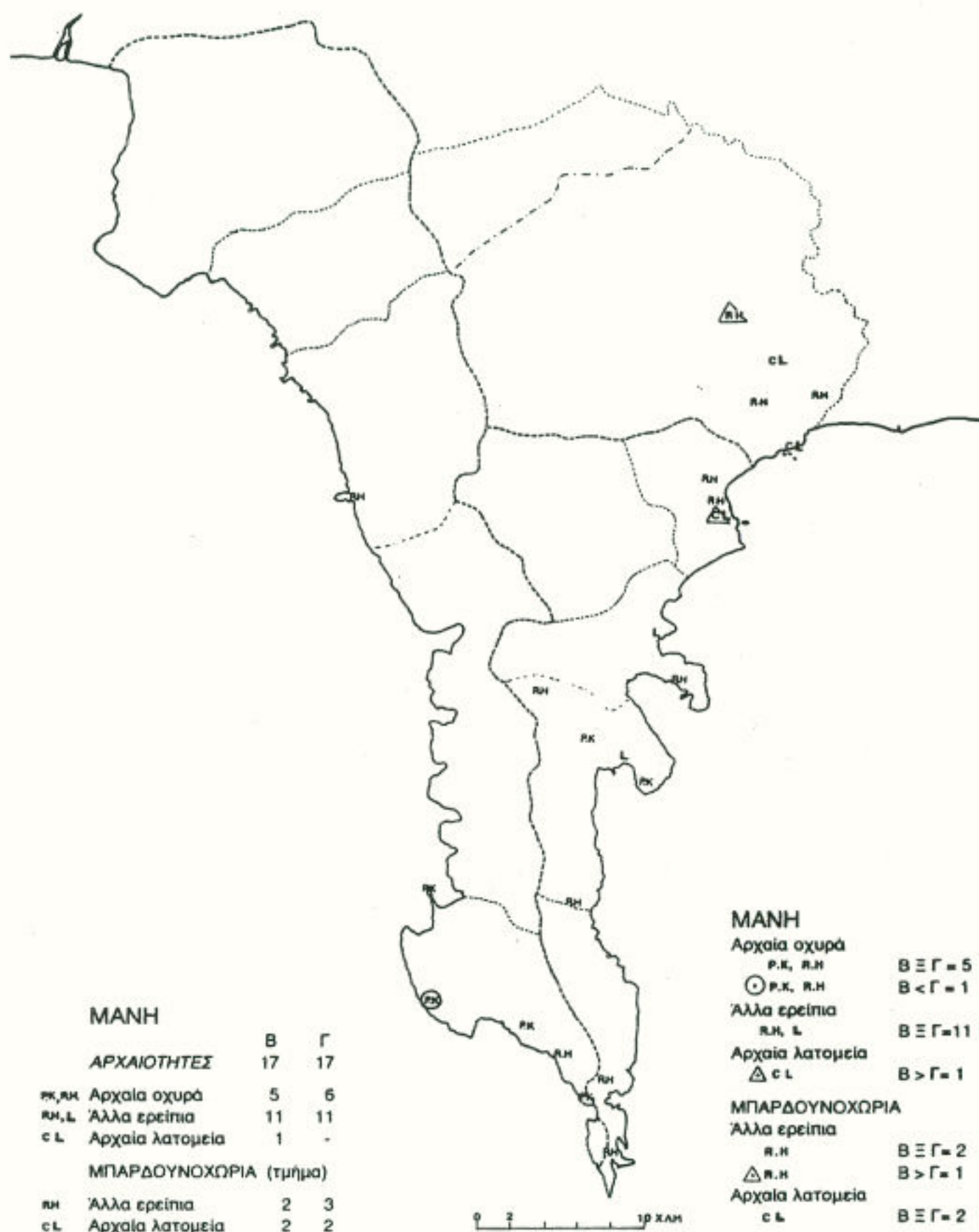
Το δίκτυο των δρόμων εμφανίζεται και στις δύο κατηγορίες χαρτών, αλλά στα προπαρασκευαστικά φύλλα Β (1:50.000) πιο λεπτομερειακά σε ορισμένες επιμέρους περιοχές.

Τα ως άνω στοιχεία των θεματικών χαρτών α' έως ε' τα έχουμε συμπεριλάβει ανά κατηγορία σε αντίστοιχους πίνακες ανά μικρότερες και μεγα-

Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

14. Σύγκριση των υδάτων και νερομύλων της Μάνης και των Μπαρδουνοχωρίων που περιλαμβάνονται στα 8 φύλλα Β (1:50.000) και στα δύο φύλλα Γ (1:200.000)

15. Σύγκριση των αρχαιοτήτων της Μάνης και των Μπαρδουνοχωρίων που περιλαμβάνονται στα 8 φύλλα Β (1:50.000) και στα δύο φύλλα Γ (1:200.000)

λύτερες τοπικές ενότητες της χερσονήσου (I - IV) και ανά φύλλα χαρτών σε κλ. 1:50.000 (Α - Η) τόσο για τη Μάνη (εικ. 16) όσο και για τις άλλες δύο χερσονήσους της νότιας Πελοποννήσου.

Συνολικά στα οκτώ φύλλα Β (1:50.000) για τη Μάνη περιέχονται 492 σημεία του χώρου με ανθρώπινες επεμβάσεις όλων των κατηγοριών, ενώ στα δύο φύλλα Γ (1: 200.000) περιλαμβάνονται 57 σημεία λιγότερα.

Η πληθώρα των στοιχείων στους χάρτες της Μάνης που συνέταξαν το Γαλλικό Εκστρατευτικό Σώμα και η Επιστημονική Αποστολή, ανάμεσα στα 1830-1832, καλύπτει ένα μεγάλο κενό στη μέχρι τότε αναγνώριση της χερσονήσου¹⁶. Μόνον με τους χάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού (από το 1945 κ.ε.) έγινε ανάλογη τεκμηρίωση του φυσικού και οικισμένου χώρου.

Συνοπτική σύγκριση των χαρτογραφήσεων της Μάνης με τις χερσονήσους της Λακωνίας (Μαλέα) και της Μεσσηνίας (Ακρίτα)

Το τμήμα της Λακωνίας με τη χερσόνησο του Μαλέα που εξετάζουμε εδώ περιέχεται σε ένα τυπωμένο φύλλο σε κλ. 1:200.000 και σε τέσσερα προπαρασκευαστικά χειρόγραφα φύλλα σε κλ. 1:50.000¹⁷.

Το τμήμα της Μεσσηνίας με τη χερσόνησο του Ακρίτα και την κοιλάδα του Παμίσσου περιέχεται σε δύο τυπωμένα φύλλα σε κλ. 1:200.000 και σε έξι προπαρασκευαστικά φύλλα σε κλ. 1:50.000¹⁸.

Μια σύντομη σύγκριση των φύλλων Β και Γ της Μάνης με τα αντίστοιχα των άλλων δύο χερσονήσων (της Λακωνίας και της Μεσσηνίας) παρουσιάζει ενδιαφέρον καθώς μας αποκαλύπτει ομοιομορφίες και διαφορές στον τρόπο εργασίας των συντακτών τους.

Γενικά διαπιστώνουμε ότι στο τμήμα της Λακωνίας με τη χερσόνησο του Μαλέα διατηρείται η σχετική υπεροχή σε στοιχεία που περιέχουν τα φύλλα Β έναντι των Γ.

Αντίθετα, στο τμήμα Μεσσηνίας με τη χερσόνησο του Ακρίτα και την κοιλάδα του Παμίσσου οι προπαρασκευαστικές χαρτογραφήσεις παρουσιάζουν ισχυρές ανισότητες, ανάλογα με τα φύλλα των χαρτών. Τα πληρέστερα είναι τα δύο φύλλα του 1830 της δυτικής Μεσσηνίας με συντάκτες τον Escanyé και Detroyat, που είχαν ετοιμάσει και τα δύο φύλλα της Μεσσηνιακής Μάνης. Ελλιπέστερα είναι τα φύλλα του 1832 που καλύπτουν τη χερσόνησο του Ακρίτα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΪΤΑΣ

ΜΑΝΗ

α. ΟΙΚΗΣΕΙΣ		β. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ				γ. ΟΧΥΡΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ				δ. ΔΙΑΦΟΡΑ				ε. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ			ΣΥΝΟΛΟ α έως ε
Οικισμοί	Μεμ. σπήττα	μοναστήρια		εκκλησίες		κάστρα	άλλα οχυρά	πύργοι		πηγές	κρήνες/πηγδ.	μύλοι	λοιπά	αρχ. οχυρ.	άλλα ερείπια	λατομεία	
		επιων	ανωγ	επιων	ανωγ			επιων	ανωγ								

I φ. Α, Β	α	58		3													61		
	β	62	4	8	9		27	2	2	6	5			2			128		
	γ	63	3	3	5		31 ^α	2			9	1		1			119		
	δ																		
II φ. ΣΤ, Δ	α	28		5													33		
	β	47	7	4	1	3	9	1		6	15	3	4 _π	12	2 ^β		4	1	119
	γ	45	2	2	2	1	13	2		7	10	4		11			4		103
	δ																		
III φ. ΣΤ, Η	α	22		3															25
	β	25		2	2	1	4	1	1	4	7	1	1 _κ			2	5		57
	γ	25		1	3		5	2	2	5	3	2				2	5		55
	δ																		
IV φ. Ε, Ζ	α	66		7															73
	β	65	16	10	4	7	37	5		15	22		1 _{στ}		2 _γ	3	1		188
	γ	62	7	8	4	1	31	6	5	12	17						4	1	158
	δ																		

ΣΥΝΟΛΟ I,II,III,IV	α	174		18															192
	β	199	27	24	16	11	77	9	3	31	49	4	6	14	4	5	11	1	492
	γ	195	12	14	14	2	80	12	7	24	39	7		12		6	11		435
	δ																		

^α στην καταγραφή Γ εμφανίζονται ως εκκλησίες ενώ στην καταγραφή Β εμφανίζονται ως μοναστήρια : στο τμήμα Ι 8 σημεία και στο τμήμα ΙΙ 1 σημείο

^β Ικεραμοποιείο/ αποθήκες

^γ μαντριά

ΜΠΑΡΔΟΥΝΟ-ΧΩΡΙΑ (τμήμα)

α. ΟΙΚΗΣΕΙΣ		β. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ				γ. ΟΧΥΡΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ				δ. ΔΙΑΦΟΡΑ				ε. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ			ΣΥΝΟΛΟ α έως ε
Οικισμοί	Μεμ. σπήττα	μοναστήρια		εκκλησίες		κάστρα	άλλα οχυρά	πύργοι		πηγές	κρήνες/πηγδ.	μύλοι	λοιπά	αρχ. οχυρ.	άλλα ερείπια	λατομεία	
		επιων	ανωγ	επιων	ανωγ			επιων	ανωγ								

φ. Γ, Δ	α																	58		
	β	36		2				1		4	2	1κ	5	2α		3	2			
	γ	38		2				1	1	1	4	1	1κ	2	2α		2		2	57
	δ																			

^α 1 λατομείο/ 1 χάνι

16. Πίνακας με τα χαρτογραφημένα στοιχεία (οικήσεις, εκκλησιαστικές εγκαταστάσεις, οχυρές εγκαταστάσεις, αρχαιότητες και διάφορα άλλα) του ανθρωπογενούς χώρου της Μάνης και των Μπαρδουνοχωρίων στα 8 φύλλα Β (1:50.000), στα 2 φύλλα Γ (1:200.000) και στους δύο πίνακες Α της Γεωγραφίας και Γεωλογίας της Γαλλικής Αποστολής στο Μοριά

Οι ελλείψεις στα μισά τουλάχιστον από τα προπαρασκευαστικά φύλλα Β της Μεσσηνίας είναι πολύ μεγάλες, μέχρι 20% ή και 40% των αντιστοιχών τελικών φύλλων Γ. Στα λάθη και τις παραλείψεις αυτών των προπαρασκευαστικών φύλλων αναφέρεται ο Bory de Saint Vincent, όταν καλείται να κρίνει τη σειρά των σχεδίων που στέλνονται από τον διοικητή του τοπογραφικού λόχου Barthélemy στο Dépôt de la Guerre για την τελική σύνταξη του χάρτη του Μοριά. Ενώ αποφαίνεται ότι το σύνολο σχεδόν της τοπογράφησης είναι ιδιαίτερα καλό, κρίνει πολύ αυστηρά δύο φύλλα αναγνωρίσεων της Μεσσηνίας και προτείνει την εκ νέου τοπογράφηση της περιοχής¹⁹.

Ειδικότερα, όσον αφορά στις οικήσεις, στα φύλλα του τμήματος της Λακωνίας χαρτογραφούνται αντίστοιχα 43 (Β) ή και 47 (Γ) οικισμοί, αλλά και 11(Β) ή 8 (Γ) θέσεις με καλύβια, καθώς και 25 (Β) θέσεις με μεμονωμένα σπίτια (εικ. 17).

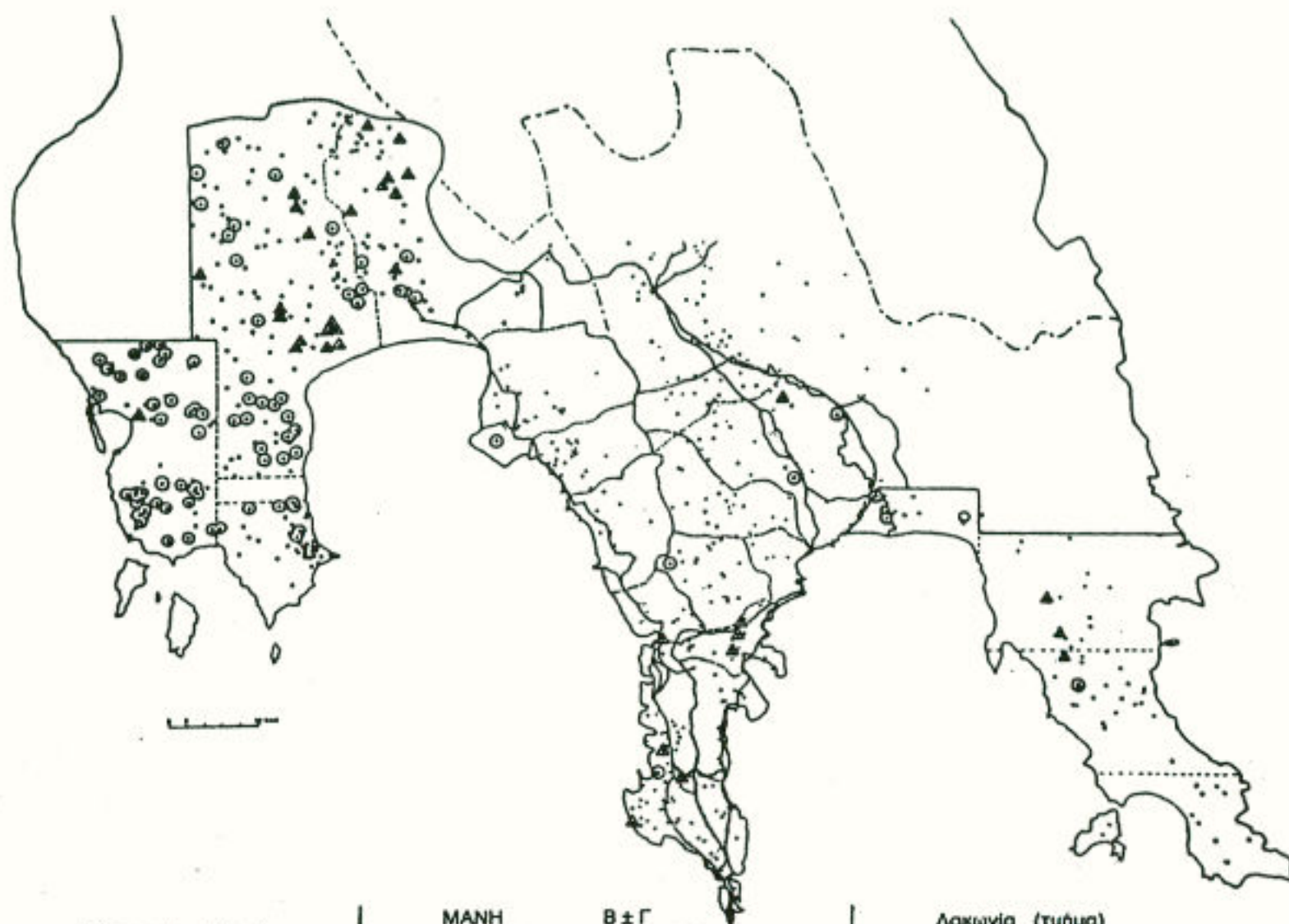
Στο τμήμα της Μεσσηνίας, επί συνόλου 203 (Γ) οικήσεων, τα προπαρασκευαστικά φύλλα Β υστερούν των Γ κατά 53 οικισμένες θέσεις (εικ. 17).

Αντίστοιχα, στα φύλλα Β του τμήματος της Λακωνίας χαρτογραφούνται 32 εκκλησιαστικές εγκαταστάσεις, ενώ στα φύλλα Γ είναι 12 λιγότερες.

Στα φύλλα Β του τμήματος της Μεσσηνίας εμφανίζονται 28 εκκλησιαστικές εγκαταστάσεις, ενώ λείπουν 18 άλλες που περιλαμβάνονται στα φύλλα Γ.

Είναι χαρακτηριστική η αριθμητική (αλλά και η αντίστοιχη πραγματική) υπεροχή της Μάνης, τόσο στην πυκνότητα των χαρτογραφούμενων οχυρών (90 περίπου στη Μάνη, έναντι 14 του τμήματος Λακωνίας και 16 του τμήματος Μεσσηνίας), όσο και των εκκλησιαστικών κτιρίων (88 εκκλησίες και 40 μοναστήρια στη Μάνη έναντι 26 εκκλησιών και 6 μοναστηριών του τμήματος Λακωνίας και έναντι 26 εκκλησιών του τμήματος Μεσσηνίας) (εικ. 18).

Είναι επίσης χαρακτηριστική η παράλειψη χαρτογράφησης εκκλησιών στο φύλλο που περιλαμβάνει τα Μπαρδουνοχώρια. Ωστόσο κατάλογοι εκκλησιών που είχαν συνταχθεί την ίδια εποχή (Νοέμβριος 1829) με εντολή του Κυβερνήτη Καποδίστρια, ανέφεραν 36 εκκλησίες στα 24 χωριά της Επισκοπής Μαλτσίνης και 22 εκκλησίες στα 16 χωριά της Επισκοπής Έλους. Αρκετές από αυτές ήταν σε εξωμόνια δηλ. στην ύπαιθρο²⁰.

Μεσσηνία (τμήμα)	
Οικισμοί	B ± Γ
•	B ± Γ = 128
Δ	B > Γ = 22
⊙	Γ > B = 75
•	B = 200
•	Γ = 253

ΜΕΣΣΗΝΙΑ (τμήμα)		
	B	Γ
••• Οικισμοί	200	253

ΜΑΝΗ	
Οικισμοί	B ± Γ
•	B ± Γ = 192
Δ	B > Γ = 7
⊙	B < Γ = 3
Μεμον. σπίτια	B ± Γ
Δ	B > Γ = 15
⊙	B < Γ = -
ΜΠΑΡΔΟΥΝΟΧΩΡΙΑ	
Οικισμοί	B ± Γ
•	B ± Γ = 35
Δ	B > Γ = 1
⊙	B < Γ = 2

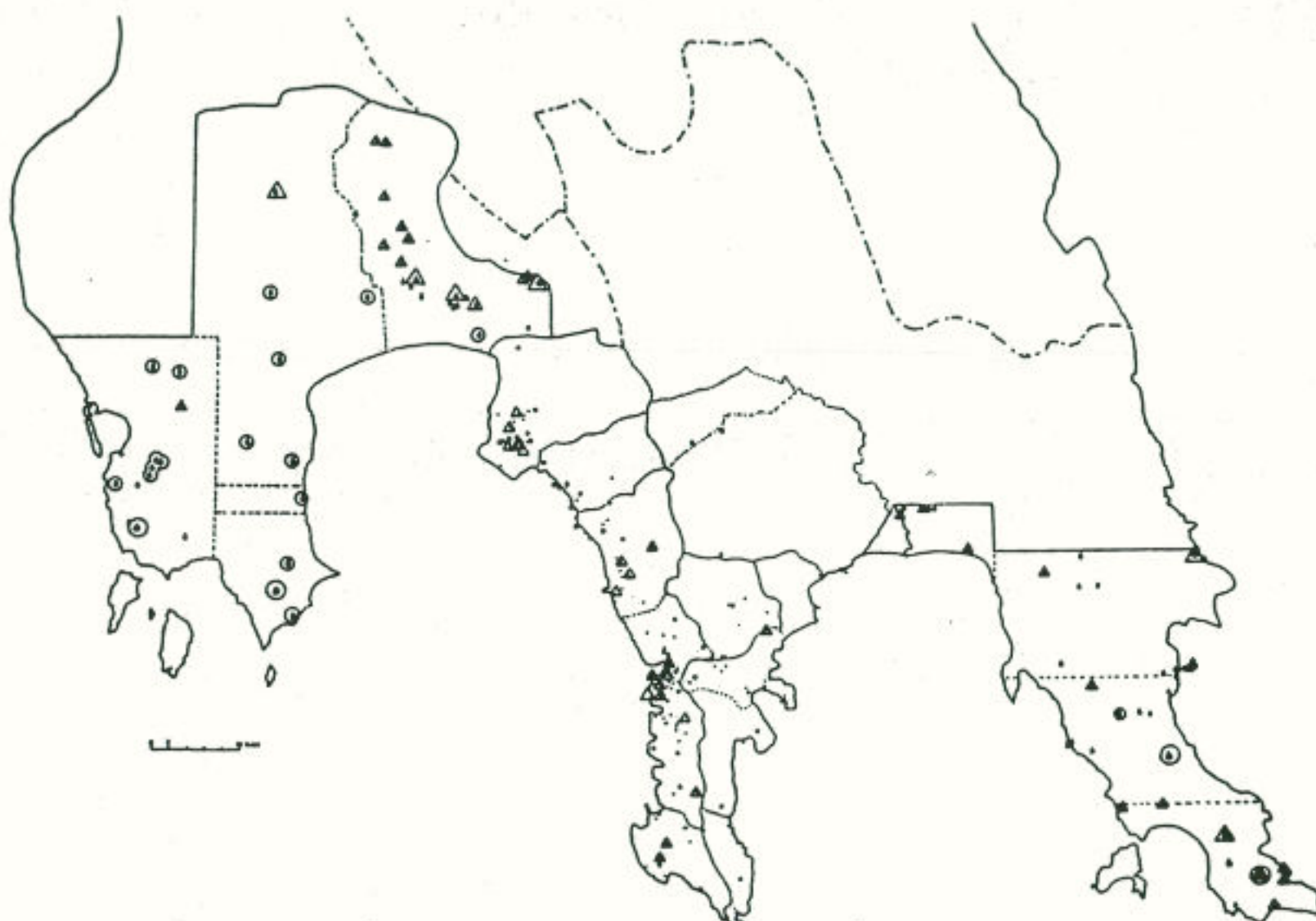
ΜΑΝΗ			
	A	B	Γ
ΟΙΚΗΣΕΙΣ	174	226	207
••• Οικισμοί	174	199	195
• Μεμονωμένα σπίτια	-	27	12
ΜΠΑΡΔΟΥΝΟΧΩΡΙΑ (τμήμα)			
	B	Γ	
••• Οικισμοί	36	38	

Λακωνία (τμήμα)	
Οικισμοί και καλύβια	B ± Γ
•	B ± Γ = 51
Δ	B > Γ = 3
⊙	Γ > B = 4
•	B = 54
•	Γ = 55

ΛΑΚΩΝΙΑ (τμήμα)		
	B	Γ
ΟΙΚΗΣΕΙΣ	79	55
• Οικισμοί	43	47
• Μεμονωμένα σπίτια	25	-
• Καλύβια	11	8

17. Σύγκριση οικήσεων που περιλαμβάνονται στα 18 φύλλα Β (1:50.000) και στα 3 φύλλα Γ (1:200.000) με τις τρεις χερσονήσους της νότιας Πελοποννήσου

Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

Μεσσηνία (τμήμα) (B ± Γ)			
Μοναστ. και εκκλησίες			
2 ▲	10 ⊙	B ± Γ = 12	
4 ▲	12 ▲	B > Γ = 16	
2 ⊙	16 ⊙	Γ > B = 18	
6 ▲	22 ⊙	B = 28	
4 ▲	26 ⊙	Γ = 30	

ΜΕΣΣΗΝΙΑ (τμήμα)		
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ	B	Γ
ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ	28	30
■ Ε Μοναστήρια επών.	4	3
■ Μοναστήρια ανών.	2	1
• Ε Εκκλησίες επών.	3	-
• Εκκλησίες ανών.	19	26

ΜΑΝΗ B ± Γ	
Μοναστήρια	B ± Γ = 28
▲	B > Γ = 12
Εκκλησίες	B ± Γ = 66
▲	B > Γ = 18
	B = 128
	Γ = 110

ΜΑΝΗ			
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ	A	B	Γ
ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ	18	128	110
■ Ε Μοναστήρια επών.	18	24	14
■ Μοναστήρια ανών.	-	16	14
• Ε Εκκλησίες επών.	-	11	2
• Εκκλησίες ανών.	-	77	80

ΜΠΑΡΔΟΥΝΟΧΩΡΙΑ (τμήμα)		
	B	Γ
■ Ε Μοναστήρια επών.	2	2
• Εκκλησίες	-	-

Λακωνία (τμήμα) (B ± Γ)			
Μοναστ. και εκκλησίες			
4 ▲	13 ⊙	B ± Γ = 17	
2 ▲	13 ▲	B > Γ = 15	
2 ⊙	1 ⊙	Γ > B = 3	
6 ▲	26 ⊙	B = 32	
6 ▲	14 ⊙	Γ = 20	

ΛΑΚΩΝΙΑ (τμήμα)		
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ	B	Γ
ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ	32	20
■ Ε Μοναστήρια επών.	3	4
■ Μοναστήρια ανών.	3	2
• Ε Εκκλησίες επών.	10	4
• Εκκλησίες ανών.	16	10

18. Σύγκριση εκκλησιαστικών κτιρίων που περιλαμβάνονται στα 18 φύλλα B (1:50.000) και στα 3 φύλλα Γ (1:200.000) με τις τρεις χερσονήσους της νότιας Πελοποννήσου

Η τεκμηρίωση της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής (1829-1832) και η σύγχρονη τεκμηρίωση του χώρου της Μάνης

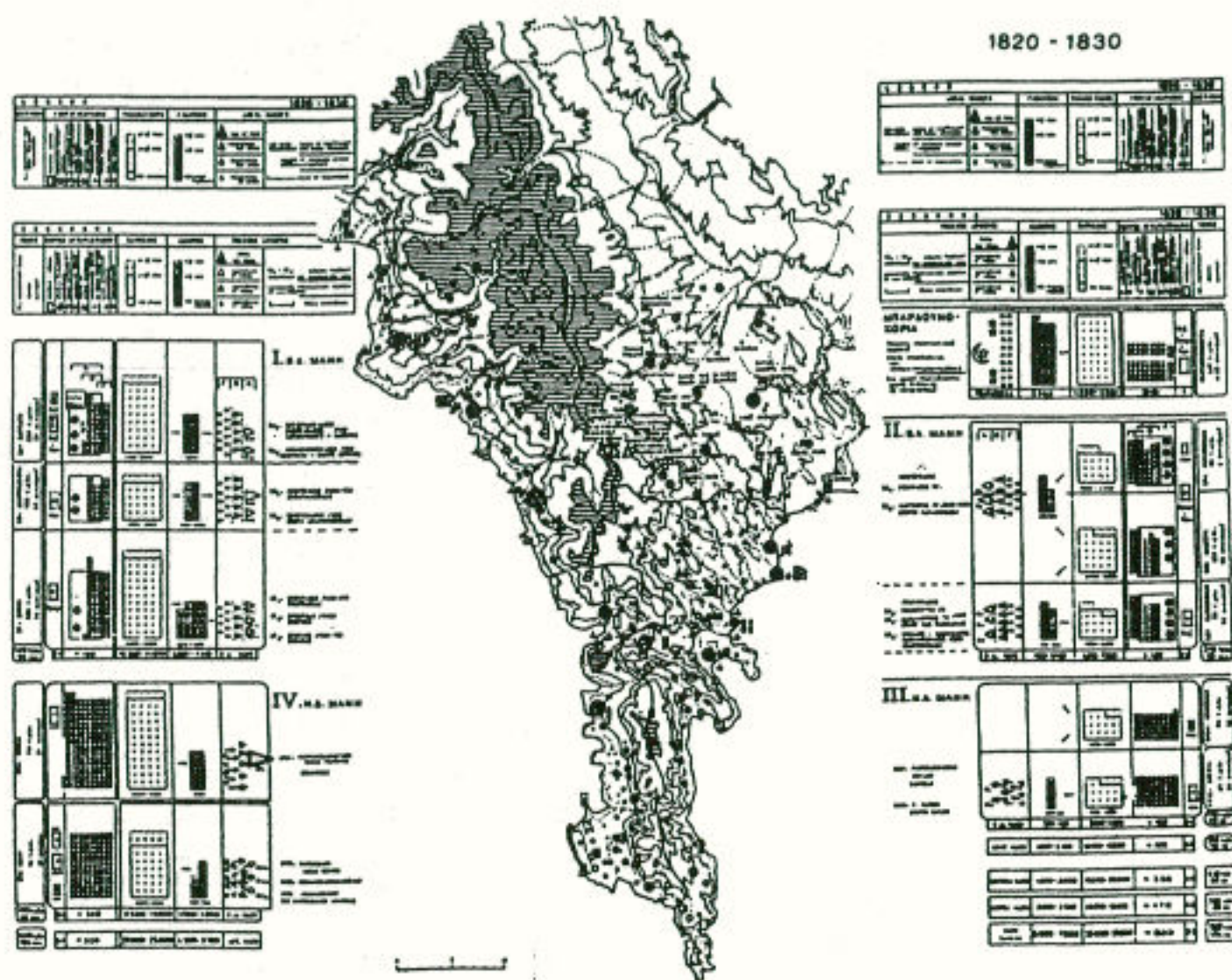
Οι πληροφορίες για το γεωγραφικό χώρο και τον πληθυσμό, που προκύπτουν από την τεκμηρίωση της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής, συνδυαζόμενες με άλλα στοιχεία καθώς και με αναλύσεις για τις κοινωνικές δομές της Μάνης, έχουν χρησιμοποιηθεί για τη σύνταξη ενός συνοπτικού προκαταρκτικού χαρτογραφικού πίνακα του οικισμένου χώρου και του κοινωνικού σχηματισμού στην υπόψη δεκαετία (1820-1830) και στα όρια των παραδοσιακών ενοτήτων της χερσονήσου (εικ. 19). Στη Μάνη είναι: οι οικισμοί συνολικά 200, ανά κατηγορία μεγέθους: τα οχυρά και οι πύργοι, ανά κατηγορία, συνολικά 800· οι μαχητές 6.000-10.000 σε σύνολο 32.000-37.000 κατοίκων. Στη βόρεια Μάνη δηλώνονται οι διαστρωματωμένοι και ιεραρχημένοι καπετάνιοι, στο Νότο το δυναμικό σύστημα των πατριαρχικών γενών με αιρετούς αρχηγούς.

Στο χάρτη περιλαμβάνονται και τα Μπαρδουνοχώρια, στα οποία εμφανίζονται επιπλέον 38 οικισμοί και 48-80 πύργοι· οι μαχητές 1.500-3.000 σε σύνολο 4.500-6.000 κατοίκων.

Μέχρι τις ημέρες μας ο παραδοσιακός και μνημειακός χώρος διατηρεί ακόμη σημαντικά και πυκνά στοιχεία της ιδιαίτερης ιστορικής κληρονομιάς και αποτελεί βασικό τοπικό πόρο εθνικής σημασίας. Η ιδιαιτερότητα και η πυκνότητα των στοιχείων του οικισμένου χώρου και του κοινωνικού σχηματισμού δικαιολογούν την αναγκαιότητα του χαρακτηρισμού της χερσονήσου ως Εθνικού Ιστορικού Τόπου (Ανοικτού Μουσείου της παραδοσιακής κληρονομιάς).

Ο εντοπισμός, η χαρτογράφηση, το αναλυτικό ευρετήριο και οι αποτυπώσεις των μνημείων των αρχαίων, των μέσων και των νεότερων χρόνων αποτελούν εργασία υψηλής προτεραιότητας. Στον τομέα αυτό έχει εργαστεί ήδη επί δεκαετίες ένα σημαντικό δυναμικό αρχαιολόγων, ιστορικών, εθνολόγων, αρχιτεκτόνων που έχουν ήδη δημιουργήσει ένα αξιόλογο σώμα δεδομένων, δημοσιευμένων ή μη.

Η συνεχιζόμενη τεκμηρίωση των σχετικών θεμάτων είναι σκόπιμο να συνδυαστεί σε ένα οργανωμένο και μεθοδικό σύστημα και πρόγραμμα καταγραφής και έρευνας. Σχετική πρόταση διαμορφώθηκε, από κοινού, από φορείς όπως το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, τα Υπουργεία Πολιτισμού και Τουρισμού, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και το Παιδαγωγικό

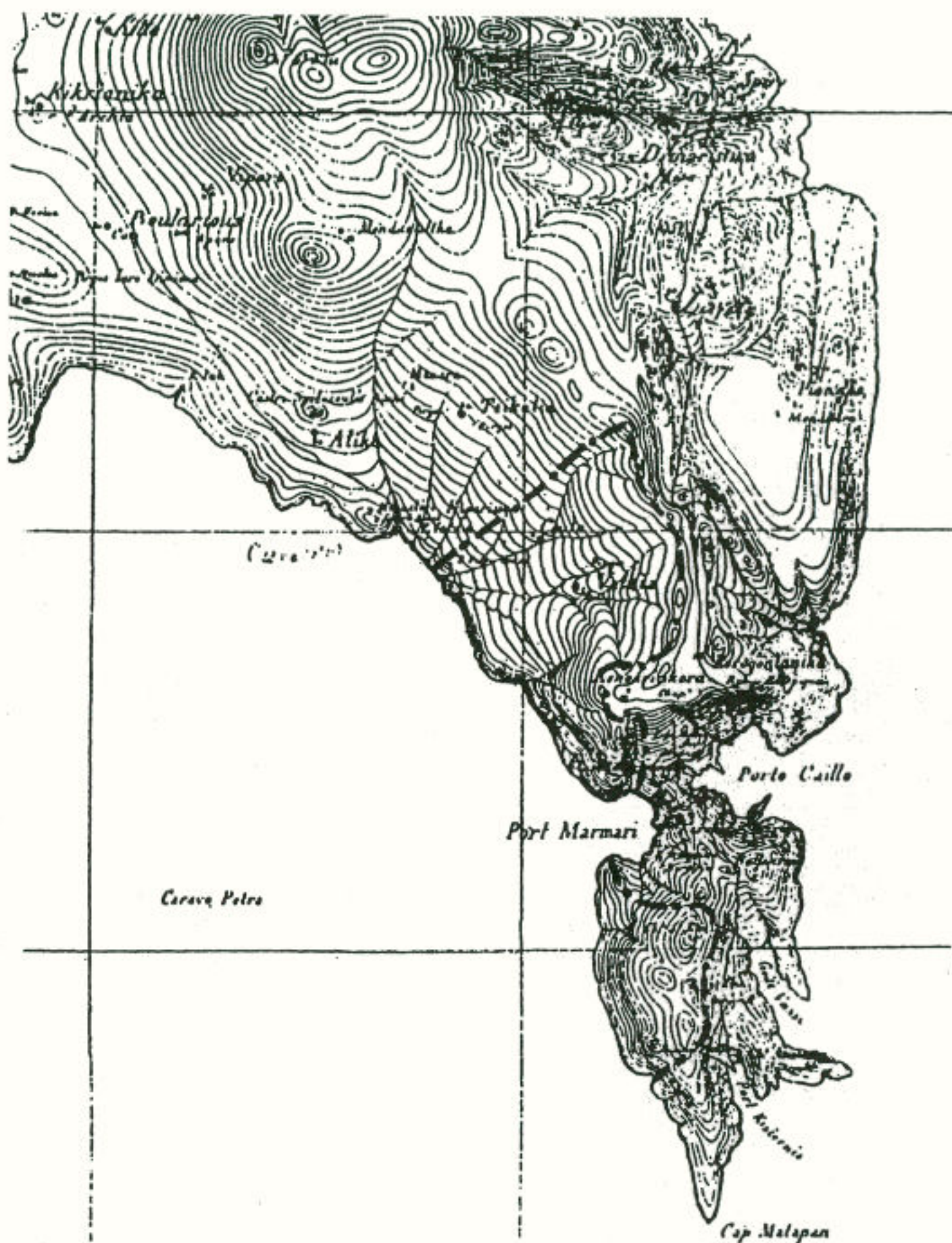

19. Ο οικισμένος χώρος και ο κοινωνικός σχηματισμός στα 1820-1830.
Βήματα προς τη συγκρότηση ενός ολοκληρωμένου Άτλαντα της Χερσονήσου
της Μάνης που θα τεκμηριώνει την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της και θα βοηθήσει
στην κήρυξή της ως Προστατευόμενου Εθνικού Τόπου
(Ανοικτού Μουσείου Παραδοσιακής Κληρονομιάς)

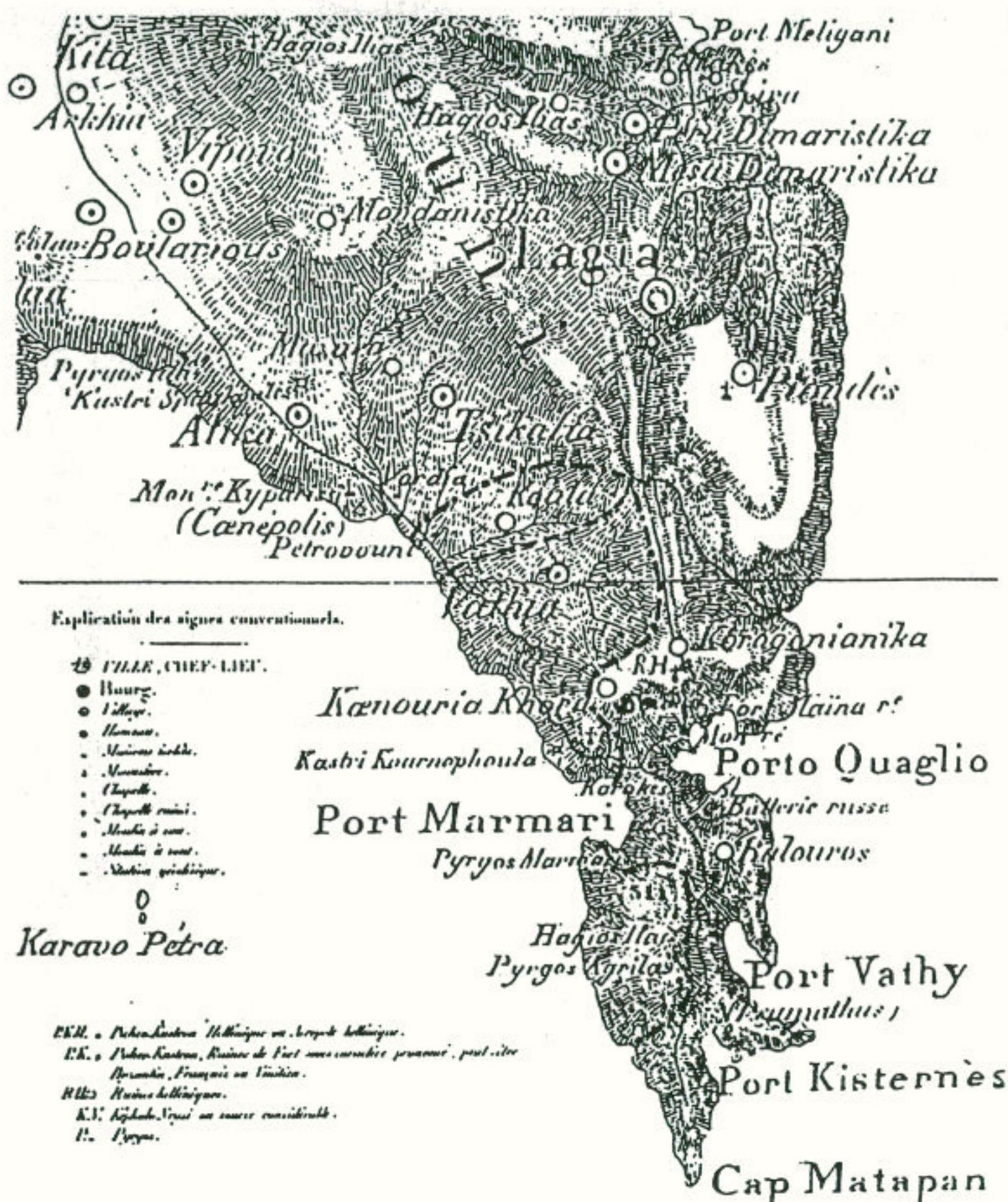
Ινστιτούτο και υποβλήθηκε προς το Υπουργείο Έρευνας και Τεχνολογίας (Πρόγραμμα ΕΠΕΤ II, Ιανουάριος 1994).

Ένα τέτοιο ευρετήριο μνημείων όλων των εποχών, θα είναι χρήσιμο τόσο στη σύνταξη ενός σύγχρονου Άτλαντα του οικισμένου χώρου της Μάνης όσο και στη συστηματική διαχείριση του μνημειακού πλούτου.

Η καταγραφή και η χαρτογράφηση νοούνται ανά κοινότητα και σε φύλλα χαρτών σε κλ. 1:5.000. Από το 1912 μέχρι σήμερα η Λακωνική Μάνη υποδιαιρείται σε 42 κοινότητες και η Μεσσηνιακή σε 29 (σύνολο 71 κοινότητες). Ήδη το Αρχείο αυτό συντάσσεται σταδιακά στα πλαίσια τρέχοντος ερευνητικού έργου στο ΕΙΕ/ΚΝΕ, για μια περιοχή της νοτιότε-

20. Η κοινότητα της Βάθειας και η ευρύτερη ακροταινάρια περιοχή της.
Απόσπασμα από τον προπαρασκευαστικό χειρόγραφο χάρτη
(φύλλα Β, 1:50.000, χρονολογία σύνταξης μεταξύ 1830-1832)
(Έχουν προστεθεί τα όρια της κοινότητας, 1912 κ.ε.)

21. Η κοινότητα της Βάθειας και η ευρύτερη ακροταινάρια περιοχή της.
Απόσπασμα από τον τυπωμένο χάρτη (φύλλα Γ, 1:200.000) της Πελοποννήσου
(Expédition Scientifique de Morée, Atlas, Παρίσι, 1832)
(Έχουν προστεθεί τα όρια της κοινότητας, 1912 κ.ε.)

ρης Μάνης, στα όρια των τέως Δήμων Μέσσης και Λαγείας, που περιλαμβάνει 9 κοινότητες με 87 οικήσεις.

Ως παράδειγμα της τεκμηρίωσης για μία κοινότητα της Μάνης στα 1830-1832 αφενός, και αφετέρου στις σημερινές συνθήκες, σημειώνουμε ότι στα όρια της κοινότητας της Βάθειας, οι δύο χάρτες της Γαλλικής Αποστολής σε κλίμακες 1:50.000 (1830-1832) και 1:200.000 (1832) περιέχουν, ο μεν πρώτος (Β) 6 κατοικημένες θέσεις (εικ. 20), ο δε δεύτερος (Γ) 5 κατοικημένες θέσεις (εικ. 21):

1. Βάθεια, κεντρικό χωριό με 50 οικογένειες,
2. Κούλα (Γουλάς), μικροσυνοικισμός με 12 οικογένειες,
3. Πετροβούνι, μεμονωμένη αγροικία-πύργος με 2 οικογένειες,
4. Καστρί Κουρνοφούλα, παλαιόκαστρο,
5. πύργος Αγρίλας, μεμονωμένος επώνυμος πύργος,
6. πύργος, ανώνυμος, στη λεκάνη της Βάθειας (περιοχή Γουλάς-Ρόγκια).

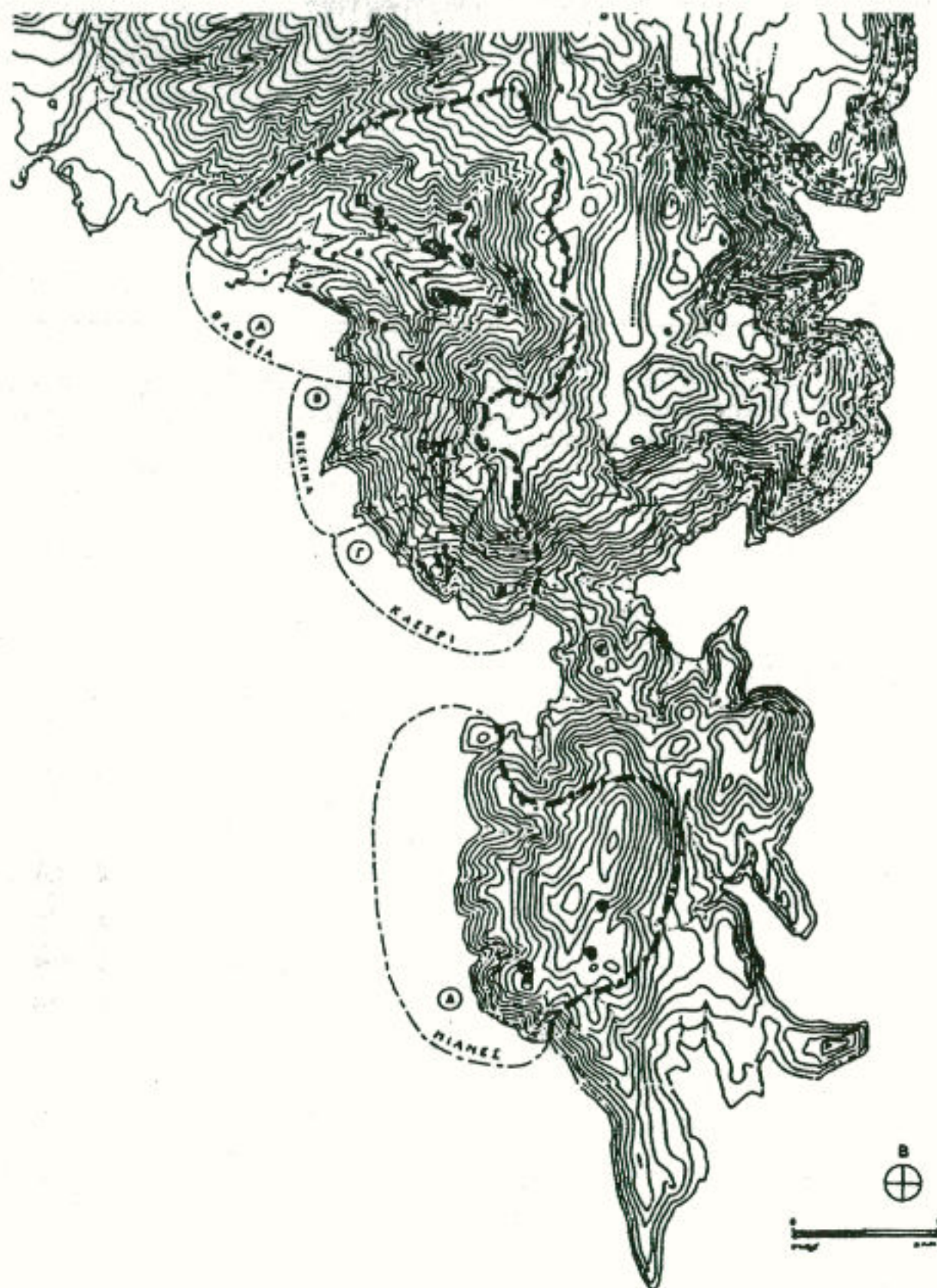
Επιπλέον χαρτογραφούνται 2 εκκλησίες :

1. μία ανώνυμη, στην περιοχή Βισκίνα-Καστρί,
2. μία επώνυμη (Άγιος Ηλίας) στο ακροταινάριο τμήμα της κοινότητας Βάθειας.

Αντίστοιχα, στα όρια της ίδιας κοινότητας, με τη σύγχρονη τεκμηρίωση του οικισμένου παραδοσιακού χώρου²¹ (εικ. 22), διακρίνονται, χαρτογραφούνται και αποτυπώνονται (σε κλίμακες 1:200.000, 1:50.000, 1:20.000, 1:5.000, 1:1.000, 1:100) 8 παλαιές μεγαλιθικές οικήσεις με 60-70 κτίρια και 8 παραδοσιακές οικήσεις, που με τη σειρά τους αναλύονται σε 23 οικισμένες θέσεις με 192 κτίρια: Βάθεια (κεντρικό χωριό με 70 κτίρια) και 7 μικροσυνοικισμοί με 5 έως 25 κτίρια ο καθένας (Γουλάς, Κάποι, Ρόγκια, Τσι, Βισκίνα, Καστρί, Μιανές) καθώς και 15 άλλες θέσεις με 1-4 μεμονωμένα σπίτια η κάθε μία.

Εντοπίζονται επίσης και αποτυπώνονται 27 εκκλησίες από τις οποίες οι 20 τουλάχιστον είναι βυζαντινές και μεταβυζαντινές. Από τις τελευταίες, 11 είναι ήδη δημοσιευμένες και 16 αδημοσίευτες.

Το παράδειγμα της συγκεκριμένης κοινότητας δηλώνει το μέγεθος της εργασίας που απαιτείται στη σύγχρονη εποχή για την ολοκληρωμένη τεκμηρίωση του ιστορικού γεωγραφικού χώρου της χερσονήσου.

22. Η ακροταινάρια περιοχή και η κοινότητα της Βάθειας με τις υποπεριοχές Α, Β, Γ, Δ. Γενικό τοπογραφικό διάγραμμα σε κλ. 1:20.000. Σημειώνονται το ανάγλυφο του εδάφους (ισοϋψείς ανά 20μ.), οι κατοικημένες θέσεις (μεγαλιθικές εγκαταστάσεις και παραδοσιακές οικήσεις) και οι εκκλησιαστικές εγκαταστάσεις. (Γ. Σαΐτας, Οικισμένος χώρος και κοινωνία στη Μάνη. Τεκμηρίωση: Κοινότητα Βάθειας, Οι οικιστικές και κτιριακές εγκαταστάσεις, τχ. 2, δακτυλόγραφο κείμενο και πίνακες ερευνητικού έργου στο ΕΙΕ/ΚΝΕ, Νοέμβριος 1994, βλ. σχέδια 171, 177, 185)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η διερεύνηση του θέματος γίνεται στα πλαίσια της τεκμηρίωσης του ιστορικού-γεωγραφικού χώρου και του κοινωνικού σχηματισμού στη χερσόνησο της Μάνης, στη διάρκεια των μέσων και των νεότερων χρόνων. Η μελέτη αυτή εντάσσεται στο ειδικό πρόγραμμα ΜΑΝΗ (επιστημονικός υπεύθυνος Γ.Σαΐτας), το οποίο φιλοξενείται από το 1985 στο πρόγραμμα του ΚΝΕ/ΕΙΕ, Ιστορία των οικισμών της Ελλάδος, 15ος-20ος αι.

2. Μέρος των πηγών αυτών έχει ήδη παρουσιαστεί τόσο στα πλαίσια της έκθεσης "Περιηγητές στη Μάνη, 15ος-19ος αι." που διοργανώθηκε από το ΕΙΕ/ΚΝΕ το 1993 και λειτουργεί ακόμη στο Ιστορικό-Εθνολογικό Μουσείο στο Γύθειο της Μάνης, όσο και στη Συνάντηση Ιστορίας της Μάνης (15ος-19ος αι.), "Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές - Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία της Μάνης" (Γύθειο -Αρεόπολη, 4-7 Νοεμβρίου 1993).

3. Α. Αβραμέα, "Η χαρτογράφηση του παράλιου χώρου", *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήναι 1972, Ελληνική Εταιρεία Χαρτογραφίας, *Χαρτογράφηση του Ελληνικού παράλιου και νησιωτικού χώρου*, Κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1989 και Πρακτικά Συνεδρίου, 6-8 Οκτωβρίου 1989, Αθήνα 1994.

4. Ελληνική Εταιρεία Χαρτογραφίας - ΕΛΙΑ, *Εκατό χρόνια Χαρτογραφίας του Ελληνισμού, 1830-1930*, Κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1992, βλ. Γ. Τόλιας, *1830-1930, Ο χώρος και οι άνθρωποι*, σελ. 15-16.

5. M.Sivignon, "La Cartographie de la Morée et ses enseignements", *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία - Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές 15ος-19ος αι.*, Πρακτικά Συμποσίου 4-7 Νοεμβρίου 1993, ΕΙΕ/ΚΝΕ, Αθήνα 1996.

6. Στα χρονικά πλαίσια της ανακοίνωσης αυτής δεν είναι δυνατόν να παρουσιαστούν οι συνθήκες και οι μέθοδοι εργασίας του τοπογραφικού λόχου με τον οποίο συνεργάστηκαν τα στελέχη της Επιστημονικής Αποστολής. Για σχετικά στοιχεία βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Το Λεύκωμα Πεϋτιέ*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1971, σελ. 7-21.

7. Πρβλ. Π. Τσακόπουλος, "Το χαρτογραφικό έργο της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μοριά (1829-1852)", *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία - Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές 15ος-19ος αι.*, Πρακτικά Συμποσίου 4-7 Νοεμβρίου 1993, ΕΙΕ/ΚΝΕ, Αθήνα 1996.

8. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, αρ. εισαγωγής 6334. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στην κυρία Μαρία Μινώτου και τον κύριο Ι. Μαζαράκη-Αινιάν, οι οποίοι μου υπέδειξαν τους χάρτες αυτούς και επέτρεψαν τη δημοσίευσή τους.

9. Y. Saitas, *Habitat et Société dans la péninsule de Mani*. Goulas: Hameau déserté de Vathia, D.E.A., EHESS, Παρίσι 1984, πίν. 11-30, Γ. Σαΐτας, *Μάνη, Ελληνική παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα 1987, σελ. 45-48.

10. Οι πληροφορίες αυτές επιτρέπουν τη σύνταξη χαρτών που εμφανίζουν την οικιστική και δημογραφική κατάσταση στην αρχή της σύστασης του νέου Ελληνικού Κράτους. Εντασσόμενοι στη σειρά των αντίστοιχων χαρτών για την περίοδο από το 15ο έως τον 20ό αι. μας δίνουν μια εικόνα της οικιστικής και δημογραφικής εξέλιξης.

Σχετικά βλ. Γ. Σαΐτας, *ibid.* και Υ. Saitas, *ibid.*, Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος-18ος αι.*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1985, C. Komis, *La population et l'habitat du Magne XVe - XIXème s.*, διδακτ. διατριβή, Univ. de Paris I, Παρίσι 1991, τ. I-III.

11. Πρβλ. Γ. Σαΐτας, "Οχυρές εγκαταστάσεις καπεταναίων και μπέηδων Μάνης", *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Αθήνα 1987-88, σελ. 519-541, πίν. 31-60, Γ. Σαΐτας, "Καπετανίες, οχυρά και γένη στη Μάνη", *Περιηγητές στη Μάνη 15ος-19ος αι.* (Κατάλογος έκθεσης), Αθήνα 1993, σελ. 117-139.

12. Ph. Le Bas, *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure...*, pendant les années 1843 et 1844, Παρίσι 1847.

13. Γ. Σαΐτας, "Γύθειο, εξέλιξη της νεώτερης πόλης και αρχαιότητες", ανακοίνωση στο Συνέδριο "Νέες πόλεις πάνω σε παλιές", Σπάρτη 18-20 Φεβρ. 1994, δακτυλ. κείμενο (στα υπό έκδοση Πρακτικά).

14. Για τις εκκλησίες της Μάνης μακρά σειρά δημοσιευμάτων από τον καθηγητή Ν. Δανδράκη και τους συνεργάτες του (Π.Α.Ε. από το 1958 μέχρι και το 1993).

Για τα μοναστήρια της Μάνης στα 1834, βλ. Δ.Βαγιακάκος, "Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Μάνης", *Θεολογία*, τ. ΚΖ', τχ. Δ', Αθήναι 1956, σελ. 3-24, Ελ. Μπελιά, "Μοναστηριακά Λακωνίας", *Λακωνικά Σπουδαί*, τ. Α', Αθήνα 1972, σελ. 328-368.

15. *Atlas* 1835, Vues de Paysages, XXI.

16. Σχετικά με την ποιότητα του Χάρτη του Μοριά ο Bory de Saint Vincent σημειώνει ότι "είναι προτιμότερος ως προς την ακρίβεια, τον αριθμό και την αλήθεια των στοιχείων, από τα εννιά δέκατα όλων όσων έχουν εκδοθεί για την υπόλοιπη Ευρώπη χωρίς εξαίρεση". Ο Peytier σημειώνει ότι "Η πολύ γρήγορη εκτέλεση των εργασιών που επέβαλε η αβεβαιότητα για τη διάρκεια της κατοχής του Μοριά, κάνουν ώστε να μην μπορεί να συγκριθεί ο τριγωνισμός αυτός με τους πρώτης τάξεως που εκτελούνται στη Γαλλία, αλλά μόνον με τους δευτέρας τάξεως".

17. Τα δύο φύλλα (Ανατολική Λακωνία) έχουν συνταχθεί από τους Benoit, Xavier και Gineste de Lissertel, τον Ιανουάριο 1832, ενώ για τα δύο άλλα φύλλα (ακρωτήριο Μαλέας) δεν γνωρίζουμε τους συντάκτες και τη χρονολογία σύνταξής τους.

18. Δύο φύλλα (τμήματα της Μεσσηνίας και της Μάνης) έχουν συνταχθεί από τους Escanpé και Detroyat το Μάρτιο 1830, για δύο άλλα φύλλα (τμήμα Μεσσηνίας) δεν γνωρίζουμε τους συντάκτες και τη χρονολογία σύνταξής τους, ενώ δύο ακόμα φύλλα (Ανω Μεσσηνία) έχουν συνταχθεί από τον B.L. Bernard, το Μάρτιο 1832.

19. Γράμμα του Bory de Saint Vincent στον υποστράτηγο Pelet, της 10ης Αυγούστου 1832, Arch. du D.G. φάκελος D. 46, υποφάκελος 201. Βλ. Π. Τσακόπουλος, *op. cit.*

20. Βλ. Ελ. Μπελιά, *op. cit.*, σελ. 364-368.

21. Γ. Σαΐτας, *Οικισμένος χώρος και κοινωνία στη Μάνη. Τεκμηρίωση: Κοινότητα Βάθειας, Οι οικιστικές και κτιριακές εγκαταστάσεις*, τχ. 2, δακτυλόγραφο κείμενο και πίνακες ερευνητικού έργου στο ΕΙΕ/ΚΝΕ, Νοέμβριος 1994.